

The Experience of Captivity in Iran-Iraq War: The Investigation of "I am Alive" and "The Story of Winter" Novels

Mansour Tabiee¹, Maryam Hashempour Sadeghian*², Azade Hooshia³

Received: Apr. 30, 2016; Accepted: Jun. 17, 2017

Extended Abstract

The Iraqi military aggression from land, air, and sea to the Islamic Republic of Iran on 22nd of September 1980, is an important incident that a study about its dimensions for the present and the future generation is of high importance. The captivity dimension is one of the consequences of many wars, including the war between Iran and Iraq. This paper aims to evaluate this aspect of the eight-year war between Iran and Iraq. This paper is perceived from the men's and women's experience of captivity. In this regard, two collection of memories of captivity entitled "I am Alive", Ma'sume Abad's captivity memory, and "The Story of Winter", Hosein Paimardi's captivity memory, has been examined using qualitative content analysis. In this approach, extracted concepts, sub-categories and main categories were reviewed and analyzed. The results of this investigation shows that captivity is defined as resistance and struggle for the Iranian captives. But the experiences of these men and women in particular are divided into 16 sub-categories and these are classified under six main categories that include: place of conflict, violence, complications, psychological experiences, mechanisms to deal with crisis and hostile policies.

Keywords: violence, resistance, freedom

1. Assistant Professor of Sociology, Faculty of Economics, Management and Social Sciences, Shiraz University, Shiraz, Iran.

tabiee@shirazu.ac.ir

2. PhD Student of Sociology, Faculty of Economics, Management and Social Sciences, Shiraz University, Shiraz, Iran (Corresponding Author).

✉ s.mhashempour@rose.shirazu.ac.ir

3. M.A Student of Sociology, Faculty of Economics, Management and Social Sciences, Shiraz University, Shiraz, Iran.

azade.hoshia@gmail.com

Introduction

The captivity issue is enforced in the wars with different reasons and motives. Captivity has constant effects on the body and soul of captives, their families, and even a nation. In 1980, a war was imposed on Iran from the Iraqi Baath regime which was one of the most important fateful incidents in the history of this country. During the 8-years war a number of fighters, paramedics and even civilians were captured.

Purpose

The purpose of this paper is to present a sociological analysis of the captivity of Iranian captives; and an attempt to adopt a more complete approach toward the captivity experience by analyzing simultaneously the experiences of captivity of men and women in the form of two collections of memories. In this regard, this paper seeks to answer the following questions: what are the characteristics of the captivity experience? How Iranian captives have reacted to captivity in the face of it? What are captivity consequences? Are there any differences in experience between men and women in the mentioned instances?

Method

In the present paper, a collection of memories from two captives are studied using the qualitative content analysis and customary analysis approach. In the first step, the memory texts were analyzed and the book themes were categorized based on the meaning units to make the concepts. Then in the second step, to summarize the concepts, 16 sub-categories were extracted which had higher abstraction level. Finally in the last step, sub-categories were connected to categories of higher abstraction level which made the main categories of the paper. Therefore, we found 6 main categories. The memories under study included two memory collections entitled "I'm Alive", the captivity memories of Masoume Abad and "The Story of Winter", the captivity memories of Abbas Hussainmardi. The book "I'm Alive" indicates the experience of four paramedic women called Masoume, Fatemeh, Halimeh, and Shamsi who had been captured by the Iraqi Baathist forces while doing their jobs on 23rd of September 1980. They were imprisoned about 3 years and 5 months during which they were in two prisons in Baghdad and then in Mosul and Anbar camps. The book "The Story of Winter" is from the memories of Abbas Hussain Mardi, one of the war fighters. The writer of the book has written his memories in different seasons. He came back to the country in 1990 along with a number of captives.

Analysis and results

6 main categories are categorized as follows: locative conflict, rigor, physical effects, mental experiences, mechanisms to deal with crises and hostile policies.

Locative conflict: displacement from the personal place is the enemy's first activity to send the captivity message. The experience of displacement and being removed from home and the familiar atmosphere creates a type of conflict per se.

Physical effects: the category "physical effects" is one of the main categories emerging from the memories. This category relates closely to the health and welfare status in prisons and camps. Malnutrition and living in an environment contaminated with germs had affected the health status of captives in a bad way.

Rigor: one of the facets of rigor that is seen obviously in the memories of all captives, especially these two memory collections, is the one that was performed on the captives from three dimensions of physical, mental, and sexual (in women). The rigors were applied inexorably and without taking into account its consequences.

Mental experiences: captivity is a kind of mental-social alternation. It is an experience that occurs suddenly and so causes the individual to confront certain mental and spiritual experiences.

Hostile policies: dual and guileful behaviors accompanied by secrecy and pretense of Baathist forces which were prevalent in the captives' memories, made the researcher to classify these extensions under the name of "hostile policies".

Mechanisms to deal with crises: Iranian captives were in a situation and environment that were unfavorable in terms of welfare, security, nutrition and health. Moreover, they had to bear various kinds of sexual, mental, and physical abuses and violence during the day and night. All of these issues have made them adopt mechanisms to bear the difficult situations more easily.

Overall, it can be said that the captives' reactive strategies were not passive but of communicative mechanisms; mechanisms to deal with welfare limitations and mechanisms to deal with mental limitations were all considered to deal with the underlying dilemma. Moreover, the captives' jeopardizing and confrontational attitude towards MEK and Baathist forces are in the same token. The consequences of captivity and the injuries and tortures done on the captives' bodies sometimes made them deaf, blind, or paralysis. The consequence was rethinking about way of life (e.g., way of life as a blind person) and their injured bodies. As a result of captivity, profound changes in the femininity of women were created. The women's bodies had to appear strong and manly in order not to draw attention to themselves. In other words, by changing social conditions, they changed the attributes and characteristics they were accustomed to in the gender socialization. A change that, on one hand, made them similar to men in experiencing many difficult captivity situations but, on the other hand, in some cases, such as how to cover and the amount of coverage, yet sustaining their own femininity. A sense of perplexity was another consequence of captivity among all of the captives, especially women. Continuous concerns and fear about the future and security provoked these perplexities. In the mentioned memories, it seemed that there was a kind of constructive togetherness among the captives. The captives were composed of heterogeneous groups but solidarity between them had changed the incongruent environment to a chance for acquiring science, art, and sports. By continuing this togetherness, a kind of affinity between the mentioned captives was formed. For captives, being in a condition that made them feel they are a minority group under the cruelty of Iraqi forces, led them to join and collaborate with each other.

Innovation

Study of Iranian military and civilian captivity is not only important historically and politically, but also the captivity experience itself is of utmost importance as a social and even cultural phenomenon. Therefore, this study helped us to understand how gender can result in similar or different captivity experiences. In other words, how can gender influence their confrontation with these difficult environmental conditions?

Iran Cultural Research

Abstract

Besides, by studying the captivity experiences of men and women at the same time, we realized what new mechanisms were created from co-existence of men and women during the captivity. Moreover, how could the enemy adopt special policies due to gender characteristics? In addition studying of the experiences of women captivity alongside men has provided an insight by which we can picture the captive status of men and women in other war-torn areas in the Middle East and the issues they may encounter during captivity. Although some of the issues are predictable, the more documentary and real the study of the captivity experience the clearer the insight of the captivity it gives. It paves the way for solving problem, strengthening the social elements of a society in peace conditions and even how to use the military strategies in the future wars, which were all addressed in the current paper.

Iran Cultural Research

Vol. 10
No. 2
Summer 2017

Bibliography

- Abad, M. (2014). *Man Zendeam* [I am alive] (A. Ganjian Khanari, & M. As'adi, Trans.). Tehrân, Iran: Boruj.
- Akef, S. (2009). *Hekāyat-e Zemestân* [The story of Winter] (17th eds.). Mašhad, Iran: Molk-e Azam.
- Bahrami Ehsan, H., & Dadsetan, P. (1999). Ravānšenāsi-ye esārate: Šarāyet-e konuni va durnamā-ye āti [The psychology of captivity: Current conditions and the perspective of the future]. *Journal of Modarres*, 2, 85-96.
- Duhaime's Law Dictionary (n.d.). *Prisoner of War*. Retrieved from <http://www.duhaime.org/LegalDictionary/P/PrisonerofWar.aspx>
- Fallah, N. (2013). Tajrobe-ye dogāne-ye zanān az jang [Women's dual experience of war]. *Journal of Adabyāt-e Pāydāri/Resistance Litreature*, 5(9), 239-264.
- Ganji, F. (2002). Barresi-ye vaz'iyat-e bimārihā dar āzādegān-e ostān-e Čāhār Mahāl-o Baxtiyāri qabl va ba'd az esārat [A Study on distribution of diseases in Iranian Prisoners]. *Journal of Tebb-e Nezāmi/Military Medicine*, 3, 169-173.
- Hasani, A. (1990). Angizehā-ye peydāyeš-e esārat [The motives for the emergence of captivity]. *Journal of Darshā-yi az Maktab-e Islām*, 2, 36-42.
- Horn, K. (2011). Stalag happy': South African prisoners of war during World War II (1939-1945) and their experience and use of humour. *South African Historical Journal*, 63(4). doi: 10.1080/02582473.2011.627374
- Hsieh, H.F., & Shannon, S.E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15, 1277-1288. doi: 10.1177/2167702614554448
- Hunt, S. C. (2008). Later life disability status following incarceration as a prisoner of war, *Military Medicine*, 173, 613-618. doi: 10.7205/MILMED.173.7.613
- Iman, M.T., & Noshadi, M.R. (2011). Tahlil mohtavā-ye keyfi [Qualitative content analysis]. *Journal of Pažuheš/Research*, 2, 15-44.
- Jacques, J. (2017). Where nothing happened: The experience of war captivity and Levinas's concept of the 'there is'. *Social and Legal Studies*, 26(2), 230-248. doi: 10.1177/0964663916661875
- Jamshidiha, Gh., & Hamidi, N. (2008). Tajrobe-ye zanāne az jang [Female experience of war]. *Journal of Women in Development and Politics*, 5(2), 81-108.
- Karaminya, R., Salimi, S., & Majdian, M. (2007). Barresi-ye afsordegi dar goruhi az osarā-ye jang-e tahmili-ye Arāq alayh-e Irān [Depression in prisons of war in Iraq-Iran imposed war]. *Journal of Tebb-e Nezami/Military Medicine*, 3, 179-187.
- King, D.W., King, L.A., Park, C.L., Lee, L.O. Kaiser, A.P., Spiro III, A. P., Moore, J.L., Kaloupek, D.G., Keane, T.M. (2015). Positive adjustment among American repatriated prisoners of the Vietnam War modeling the long-Term effects of captivity. *Clinical Psychological Science*, 3(6), 861-876. doi: 10.1177/2167702614554448
- Maiocco, G., & Smith, M. J. (2016). The experience of women veterans coming back from war. *Archives of Psychiatric Nursing*, 30(3), 393-399. doi: 10.1016/j.apnu.2016.01.008

Iran Cultural Research

Abstract

- Mattocks, K.M., Haskell, S.G., Krebs, E.E., Justice, A.C., Yano, E.M., & Brandt C. (2012). Women at war: Understanding how women veterans cope with combat and military sexual trauma. *Social Science & Medicine*, 74(4), 537-545. doi: 10.1016/j.socscimed.2011.10.039
- Mirzaee, Kh (1388). *Pažuheš, Pažuhešgari va Pažuhešnâme nevisi* [Research, Researching and Research Writing]. Tehran: Jâme'ešenâsan.
- Movahed Majd, M., Nik Nejat, Z., & Abbasi Shavazi, M.T. (2014). Bâznamaei-ye manâsek-e Moharram dar resânehâ-ye Qarb; Tahlil-e Nešânešenâxti akshâ-ye pâygâh-e akkâsie totâli kulpiks bâ mozu'e Moharram va Âšurâ [Representation of Muharram rituals in West media; Semiotic analysis of Totally CoolPix website's photos of Muharam and Ashura], *Journal of Iran Cultural Research*, 8(3), 31-59. doi:10.7508/ijcr.2015.31.002
- Muzaini, H., & Yeoh, B.S.A. (2005). Reading representations of women's war experiences in the Changi Chapel and Museum, Singapore. *Geoforum*, 36 (4), 45-476. doi: 10.1016/j.geoforum.2004.07.011
- Nincic, M., & Nincic, D. J. (2002). Race, gender, and war. *Journal of Peace Research*. 39(5) 547-568. doi: 10.1177/0022343302039005003
- Parastesh, Sh., & Jannesari, A. (2011). Ravayate jange Iran va Arâq dar roman [The narrative of Iran-Iraq war in novels]. *Journal of Iran Cultural Research*, 4(2), 21-56. doi: 10.7508/ijcr.2011.14.002
- Solomon, Z., Tsuru, N., Levinb, Y., Uzielc, O., Lahavc, M., & Ohryd, A. (2017). The implications of war captivity and long-term psychopathology trajectories for telomere length. *Psychoneuroendocrinology*, 81, 122-128. doi: 10.1016/j.psyneuen.2017.04.004
- Tuck, H., & John, J. (2005). Medical management of Iraqi enemy prisoners of war during operation telic. *Journal of Military Medicine*, 170, 177-182. doi: 10.7205/MILMED.170.3.177
- Ursano, R. J., & Rudell, J. (1995). The prisoner of war. In: *War Psychiatry* (pp: 455-431). Virgins, United States: Office of the Surgeon General at TMM Publications. (Original work published in 1990)
- Ziaee Bigdeli, M.R. (1987). Hoquq-e jang va raftâr bâ asirân-e jangi [War rights and the treatment to prisoners of war]. *Journal of Hoquqhe Bein-ol-melali/International Law*, 8, 157-188.

مطالعه تجربه اسارت در جنگ ایران و عراق؛ بررسی رمان‌های «من زنده‌ام» و «حکایت زمستان» با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی

منصور طبیعی^۱، مریم هاشم‌پور صادقیان^{۲*}، آزاده هوشیار^۳

دریافت: ۱۳۹۵/۰۲/۱۱ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۳/۲۷

چکیده

تجاوز سراسری ارتش رژیم عراق از زمین، هوا و دریا به جمهوری اسلامی ایران در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ حادثه مهمی است که بررسی ابعاد آن برای نسل حاضر و آینده دارای اهمیت فراوانی است. یکی از پیامدهای بسیاری از جنگ‌ها از جمله جنگ ایران و عراق، بُعد اسارت است. هدف مقاله حاضر بررسی این پیامد جنگ هشت‌ساله بین دو کشور ایران و عراق است. این مقاله هم از زاویه تجربه‌های زنانه و هم تجربه‌های مردانه به مقوله اسارت نگریسته است. در این راستا با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی و مبتنی بر رویکرد عرفی، دو مجموعه خاطرات دوران اسارت با عنوان «من زنده‌ام» - خاطرات دوران اسارت معصومه آباد - و «حکایت زمستان» - خاطرات دوران اسارت عباس حسین‌مردی - بررسی شده است و در ادامه، مفاهیم، مقوله‌های فرعی و درنهایت، مقوله‌های اصلی، برگرفته شده است. نتایج به‌دست‌آمده در این مقاله نشان می‌دهد که اسارت برای اسیران ایرانی تا حد زیادی به‌عنوان ادامه مقاومت و مبارزه تعریف شده بود، اما به‌طور خاص، تجربه‌های این زنان و مردان، ذیل ۱۶ مقوله فرعی قابل تقسیم‌بندی است که با تحلیل و جمع‌بندی در قالب ۶ مقوله اصلی تعریف می‌شوند که عبارتند از: تعارض مکانی، خشونت، عوارض جسمانی، تجربه‌های روانی، سازوکارهای مقابله با بحران، و سیاست‌های خصمانه.

کلیدواژه‌ها: خشونت، مقاومت، آزادی

۱. استادیار جامعه‌شناسی، دانشکده اقتصاد مدیریت علوم اجتماعی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. tabiee@shirazu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده اقتصاد مدیریت علوم اجتماعی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسئول). s.mhashempour@rose.shirazu.ac.ir ✉

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده اقتصاد مدیریت علوم اجتماعی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. azade.hoshiar@gmail.com

یکی از پدیده‌های تکرارشونده در طول تاریخ زندگی بشر، جنگ‌ها هستند؛ جنگ‌هایی که بین دو یا چند ملت درمی‌گیرند و به‌طور معمول، پیامدهای منفی‌ای دارند. افراد جامعه درگیر در جنگ نیز متناسب با سن، جنسیت، طبقه اجتماعی، نزدیکی یا دوری از عرصه جنگ، به‌گونه‌ای متفاوت، از جنگ تأثیر می‌پذیرند. یکی از پیامدهای بسیاری از جنگ‌ها، اسیر شدن افراد نظامی و گاهی غیرنظامی و تجربه کردن دوران اسارت است. اسارت در جنگ در فرهنگ لغت بین‌المللی و تطبیقی حقوق با عنوان زندانی شدن جنگی مطرح شده و عبارت است از گرفتار یا محصور شدن در قدرت دشمن (فرهنگ لغت آنلاین دوهایم^۱، ۲۰۰۳، ۲۶۴).

پدیده اسارت به دلایل و انگیزه‌های گوناگونی در جنگ‌ها رخ می‌دهد؛ ایجاد رعب و سرکوبی، داشتن حربه علیه دشمن، مبادله با اسیران خودی، بهره‌گیری از تخصص و نیروی کار، گماردن آن‌ها در کارهای مزرعه، کارخانجات و... اطفاء غریزه جنسی، فروش و تجارت، سرگرمی، و به بردگی گرفتن، از جمله این موارد هستند، اما در جنگ‌های کنونی بیشتر به دلایلی همچون تضعیف دشمن، متلاشی کردن نیروهای متخاصم و نابودی مقاومت، گرفتن غرامت جنگی، مبادله با اسیران خودی، و تحت فشار قرار دادن طرف درگیر پدیده اسارت، ایجاد می‌شود (حسنی، ۱۳۶۹، ۱۱۳-۱۱۲).

اسارت، اثرات ماندگاری در جسم و روان اسیران، خانواده‌های آنان و حتی یک ملت دارد؛ عوارضی که از دوران اسارت به‌جا مانده است، اثرات این دوران را ماندگارتر می‌کند. هانت و همکاران، در مطالعه خود به عوارضی همچون آسیب‌های جسمی، شکنجه، کار اجباری، تهدید به مرگ، جدایی از عزیزان، محرومیت غذایی، قرار گرفتن در معرض گرما یا سرمای شدید، محرومیت‌های فیزیکی، شرایط غیربهداشتی، بیماری‌های عفونی و... اشاره کرده‌اند (هانت^۲ و همکاران، ۲۰۰۸).

در سال ۱۳۵۹ رژیم بعث عراق، جنگی را به ملت ایران تحمیل کرد که از مهم‌ترین حوادث سرنوشت‌ساز در تاریخ این کشور به‌شمار می‌آید. در دوره هشت‌ساله جنگ، برخی از رزمندگان، امدادگران و حتی مردم غیرنظامی به تعداد ۴۲۰۴۱ نفر، اسیر دشمن شدند. مطالعه اسارت نظامیان و غیرنظامیان ایرانی، نه تنها از منظر تاریخی و سیاسی دارای اهمیت است، بلکه خود تجربه اسارت به‌عنوان یک پدیده اجتماعی و حتی فرهنگی نیز از اهمیت زیادی برخوردار است؛ چگونگی رویارویی گروهی از افراد یک جامعه با پدیده اسارت، درک آن‌ها از این پدیده، راهبردهای مقابله با این پدیده، پیامدهای اجتماعی و فرهنگی آن و همچنین نقش هنجارها و

1. Duhaime

2. Hunt

باورهای آن جامعه در چگونگی رویارویی افراد، باید بررسی شود. نکته قابل توجه این است که اسارت، به طور عمده، امری دارای هویت مردانه است، زیرا تعداد قابل توجهی از اسیران را مردان تشکیل می دهند و از همین رو نیز بیشتر، تجربه های مردان از اسارت مطرح و تحلیل می شود، اما بررسی جامعه شناختی تجربه زنانه از جنگ در کنار تجربه های مردان نیز از برخی جنبه ها دارای اهمیت است، زیرا جنسیت، یکی از خطوط مهم ایجادکننده شکافی است که افراد جامعه بر پایه آن تقسیم می شوند (نینکیک^۱ و نینکیک، ۲۰۰۲، ۵۴۷)؛ بنابراین، چنین بررسی هایی به ما کمک می کند تا دریابیم که جنسیت چگونه می تواند منجر به ایجاد تجربه های مشابه یا متفاوتی از اسارت شود؛ به عبارت دیگر، ویژگی های جنسیتی زنان و مردان تا چه اندازه می تواند بر برخورد آن ها با این شرایط محیطی دشوار، تأثیرگذار باشد.

همچنین با مطالعه هم زمان تجربه اسارت مردان و زنان می توان دریافت که چه سازوکارهای جدیدی از همزیستی مردان و زنان در طول اسارت از سوی اسیران به وجود خواهد آمد و به علاوه، دشمن چگونه می تواند از طریق ویژگی های جنسیتی، سیاست های خاصی را اتخاذ کند. همچنین، مطالعه تجربه اسارت زنان در کنار مردان می تواند تا حدودی پیش بینی هایی از وضعیت اسیران در جنگ های احتمالی را ارائه دهد و بینشی را فراهم کند که از طریق آن بتوان به تصویری از وضعیت اسیران زن و مرد در مناطق جنگ زده دیگر در خاورمیانه و مسائلی که ممکن است در طول اسارت با آن روبرو شوند، دست یافت. اگرچه برخی از مسائل، قابل پیش بینی هستند، اما بررسی تجربه اسارت به هر میزان که مستندتر بوده و بیشتر مبتنی بر حقایق باشد، بینش روشن تری از اسارت ارائه داده و راه را برای حل مسائل، تقویت عناصر اجتماعی یک جامعه در شرایط صلح، و حتی چگونگی به کارگیری استراتژی های نظامی در جنگ های آینده، روشن تر خواهد کرد.

مقاله حاضر با هدف ارائه تحلیلی جامعه شناختی از اسارت اسیران ایرانی، مبتنی بر دو کتاب خاطرات است که یکی از آن ها مربوط به خاطرات مردان و دیگری مربوط به خاطرات زنان است و در تلاش است که با بررسی هم زمان تجربه مردانه و زنانه از اسارت، رویکرد کامل تری را در مورد تجربه اسارت، به دست آورد. در این راستا این پژوهش، به دنبال پاسخ گویی به پرسش های زیر است:

۱. تجربه اسارت چه ویژگی هایی دارد؟؛ ۲. اسیران ایرانی در رویارویی با اسارت، چگونه واکنش نشان داده اند؟؛ ۳. اسارت، چه پیامدهایی دارد؟؛ و ۴. آیا در بین موارد بالا بین زنان و مردان تفاوتی وجود داشته است؟

۱. ادبیات پژوهش

مروری بر پیشینه تجربی این حوزه نشان می‌دهد که پژوهش‌هایی که تاکنون انجام شده‌اند، بیشتر در حوزه حقوق، روانشناسی، پزشکی و سلامت قرار دارند و از نوع بررسی‌های پساویدادی هستند و می‌توان اذعان داشت که مطالعات جامعه‌شناختی اندکی در این مورد انجام شده است. در ادامه به برخی از پژوهش‌های انجام‌شده در این حوزه، اشاره می‌شود. شایان ذکر است که دو دسته از پژوهش‌ها بررسی شده‌اند؛ پژوهش‌هایی که با محوریت «تجربه اسارت»، و «تجربه جنگ» انجام شده‌اند.

ضیایی بیگدلی (۱۳۶۶) در مقاله‌ای با عنوان «حقوق جنگ و رفتار با اسیران جنگی» به بررسی حقوقی حقوق اسیران جنگی و همچنین جنبه‌های حقوقی رفتار با اسیران از منظر قوانین بین‌المللی پرداخته است. نویسنده در این مقاله، بیشتر مسائل زیر را بررسی کرده است؛ ۱. تحول تاریخی؛ ۲. منابع؛ ۳. چه کسانی اسیر جنگی به‌شمار می‌آیند؟؛ ۴. وضعیت حقوقی اسیران جنگی؛ ۵. تدابیر انضباطی و کیفری در مورد اسیران جنگی؛ ۶. حمایت بین‌المللی از اسیران جنگی؛ ۷. پایان اسارت؛ ۸. موجبات پایان اسارت: فوت اسیران، مبادله اسیران، ضمانت یا قول اسیران، فرار اسیران، جراحت و بیماری شدید اسیران، پایان درگیری‌های فعال.

حسینی (۱۳۶۹) در پژوهشی با عنوان «انگیزه‌های پیدایش اسارت در قرون و اعصار»، به تبیین انگیزه‌هایی پرداخته است که در طول تاریخ منجر به اسیر گرفتن افراد در جنگ شده‌اند. وی همچنین به‌طور خاص، این انگیزه‌ها را از منظر دین اسلام بررسی کرده است.

بهرامی احسان و دادستان (۱۳۷۸) نیز در مطالعه‌ای با عنوان «روانشناسی اسارت؛ شرایط کنونی و دورنمای آتی»، اسیران ایرانی را به‌عنوان کسانی در نظر گرفته‌اند که برخلاف اسیران سایر جنگ‌ها توانسته‌اند با شرایط دشوار اسارت همسازی پیدا کنند. ساختار روان‌شناختی متفاوت اسیران ایرانی در مقایسه با اسیران سایر جنگ‌ها و کشورها، به‌عنوان علت اصلی این همسازی معرفی شده است و پژوهشگران در این راستا برای تبیین چگونگی سازش یافتن آنان، الگوی متفاوتی ارائه داده‌اند که براساس آن، سه عامل ویژگی‌های شخصیتی، چارچوب‌های مرجع‌شناختی، حمایت‌ها و تسهیل اجتماعی اسیران ایرانی باعث شده‌اند که تنظیم جهت‌گیری‌های آینده و معنابخشی و سازمان‌دهی محیط و سطح مهار محیطی آن‌ها بالا برود و درنهایت سطح سازش آن‌ها، بالا ارزیابی شده است.

گنجی و همکاران (۱۳۸۱) مقاله‌ای با عنوان «بررسی وضعیت بیماری‌ها در آزادگان استان چهارمحال‌وبختیاری، قبل و بعد از اسارت» نگاشته‌اند. در این مقاله وضعیت ۲۶۳ نفر از آزادگان

این استان برای تعیین توزیع فراوانی بیماری‌ها بررسی شده است. این پژوهش ضمن بررسی وضعیت سلامت آزادگان، پیش از اعزام به جبهه، در جبهه جنگ، در اسارت و وضعیت فعلی آن‌ها به این نتیجه رسیده است که افرادی که به جبهه اعزام شده‌اند، از سلامت کامل برخوردار بوده و تنها ۵/۱ درصد آن‌ها دچار عیوب انکساری چشم بوده‌اند. شیوع برخی از بیماری‌ها در آن‌ها حاکی از این است که پوشش مراقبت‌های سلامتی در دوران اسارت، شکنجه و آزار، نه تنها زمینه‌های بیماری و غم را در آن دوران فراهم کرده، بلکه پیامدهای آن پس از اسارت، بر سلامتی اسیران آزادشده مشاهده می‌شود.

جمشیدی‌ها و حمیدی (۱۳۸۶) در پژوهشی با عنوان «تجربه زنانه از جنگ» به بررسی تجربه‌های زنان از جنگ - براساس خاطرات آنان - پرداخته‌اند. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که تجربه‌های زنان ذیل عنوان‌های تجربه ازجاکندگی، انفجار در ساختار خانواده، تغییر در خویشتن‌زنان، تجربه بدن زنانه، تعلیق و تجربه، و بازجایی‌گیری در زندگی روزمره، گنجانده شده است. کر می‌نیا و همکاران (۱۳۸۶) مطالعه‌ای با عنوان «بررسی افسردگی در گروهی از اسراء جنگ تحمیلی عراق علیه ایران» انجام داده‌اند که در آن، ۱۲۹ نفر از آزادگان شهر اصفهان (سه ماه پس از آزادی) شرکت کرده‌اند. مطالعه آن‌ها نشان می‌دهد که تنها ۲۶ درصد آزادگان در ابتدای ورود به ایران از افسردگی رنج می‌برده‌اند؛ علاوه بر این، بین افسردگی، اضطراب، خصومت و مشکلات جسمانی در افراد افسرده، رابطه معناداری وجود دارد.

پرستش و جان‌نثاری (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «روایت جنگ ایران و عراق در رمان» به بررسی چگونگی جنگ ایران و عراق در سه رمان «عقرب روی پله‌های راه‌آهن اندیمشک»، «سفر به گرای ۲۷۰ درجه» و «نه آبی نه خاکی» پرداخته‌اند. ساحت مرگ و ساحت زندگی، دو مؤلفه‌ای بوده‌اند که در تحلیل ژرف‌ساختارهای این رمان‌ها بررسی شده‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که در رمان «سفر به گرای ۲۷۰ درجه»، ساحت زندگی، در رمان «نه آبی نه خاکی»، ساحت مرگ و شهادت و در رمان «عقرب بر روی پله‌های راه‌آهن اندیمشک» نه ساحت مرگ و نه ساحت زندگی، بلکه ساحت برزخی، بر ساختار رمان مسلط بوده است.

فلاح (۱۳۹۲) مطالعه‌ای با عنوان «تجربه دوگانه زنان از جنگ» انجام داده است. این مقاله از نوع کیفی بوده و به شیوه‌ای تحلیلی براساس یافته‌های پنج کتاب دفاع مقدس نوشته شده است. بر این اساس، تجربه زنانه و عناصر آن در کاربردی اصطلاحی تعریف شده و بر همین مبنا، دو تجربه زنانه سکون و سازگاری و تحرک و تحریک ارائه شده است.

نینکیک و نینکیک (۲۰۰۲) مقاله‌ای با عنوان «نژاد، جنسیت و جنگ» نوشته‌اند. هدف این

مقاله، بررسی این مسئله بوده است که جنسیت و نژاد تا چه اندازه بر حمایت از نیروی نظامی در عملیات‌های خارجی اثرگذار است. این پژوهش در ایالات متحده آمریکا انجام شده و نتایج آن نشان می‌دهد که زنان در مقایسه با مردان و آمریکایی‌های آفریقایی تبار در مقایسه با آمریکایی‌های سفیدپوست، تمایل کمتری به مداخله نظامی دارند، زیرا این دو گروه، احساس از خود بیگانگی سیاسی بیشتری دارند.

موزاینی و یهو^۱ (۲۰۰۵) در مقاله‌ای با عنوان «خوانش بازنمایی‌های تجربه‌های زنان از جنگ در کلیسا و موزه چانگی سنگاپور»، با روش مردم‌نگارانه، این مسئله را بررسی کرده‌اند که به چه دلیل در تصویرسازی‌های یکی از بناهای یادبود جنگ، به گونه‌ای کلیشه‌ای به زنان پرداخته شده یا اصلاً پرداخته نشده است. براساس نتایج به دست آمده در این پژوهش، تمرکز مردم‌محورانه ممکن است به این دلیل باشد که آرمان‌های مسلط جنگ، مردانه است و زنان، اغلب، بخش ساکت تجربه‌های جنگ هستند؛ همچنین این امر به دلیل ماهیت مردسالارانه ناخودآگاه دولت و ملت سنگاپور است.

هرن^۲ (۲۰۱۱) مقاله‌ای با عنوان «زندانیان آفریقایی جنوبی در طول جنگ جهانی دوم (۱۹۴۵-۱۹۳۹) و تجربه آن‌ها و استفاده از طنز و شوخی» نوشته است. این پژوهش با استفاده از مصاحبه محقق به این نتیجه رسیده است که زندانیان آفریقایی جنوبی از طنزگویی و شوخی کردن به عنوان سازوکار سازگاری در طول دوران اسارت و حتی برای یادآوری خاطرات دردناک استفاده می‌کنند.

ماتوکس^۳ و همکاران (۲۰۱۲) در مطالعه‌ای با عنوان «زنان در جنگ: فهم چگونگی سازگاری زنان مجروح با جنگ و آسیب جنسی نظامی» به بررسی تجربه‌های زنان آمریکایی بازگشته از جنگ‌های عراق و افغانستان و تجربه‌های آن‌ها از سازگاری و مقابله با جنگ و آسیب‌های جنسی نظامی پرداخته‌اند. آنان به این منظور با ۱۹ نفر از این زنان، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته انجام داده‌اند که نتایج به دست آمده، بیانگر این است که تجربه‌های نظامی اضطراب‌زایی داشته‌اند که شامل تجربه‌های جنگ، آسیب جنسی نظامی و دوری و جدایی از خانواده می‌شود. زنان از راهکارهای مقابله‌ای شناختی و رفتاری و فرایندهای مدیریت استرس استفاده کرده‌اند.

کینگ^۴ و همکاران (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان «سازگاری مثبت در میان زندانیان آمریکایی بازگردانده‌شده به کشور از جنگ ویتنام؛ مدل‌سازی اثرات بلندمدت اسارت»، الگوی عوامل مؤثر بر سازگاری مثبت در اواخر زندگی را آزمایش کرده‌اند که طی آن، ویژگی‌های جمعیتی ۵۶۷ نفر از

1. Muzaini & Yeoh
2. Horn
3. Mattocks
4. King

این افراد پیش از اسارت، پس از آن، و سه دهه پس از آن، بررسی شده است. این مطالعه نشان می‌دهد که سن، سطح تحصیلات و شکنجه‌های جسمی در زمان اسارت با پریشانی‌های روانی مرتبط هستند و سازگاری کمتر را در سه دهه پس از آن، نشان می‌دهند. شکنجه‌های جسمی نیز اثر سودمندی داشته‌اند و آن، افزایش ارزیابی مثبت تجربه‌های نظامی در اواخر زندگی بوده است. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که منابع شخصی سنین بالا و تحصیلات بالاتر و تجربه‌های نامطلوب اوایل زندگی می‌تواند اثراتی بر طول زندگی داشته باشد و بر کیفیت زندگی به شیوه‌های مثبت و منفی تأثیر می‌گذارد.

مایوکو و اسمیت^۱ (۲۰۱۶) مقاله‌ای با عنوان «تجربه زنان مجروح بازگشته از جنگ» نگاشته‌اند. این مقاله با روش پدیدارشناسی به دسته‌بندی مضمون‌های موجود در روایت‌های جمع‌آوری‌شده از ۸ زن مجروح بازگشته از جنگ پرداخته است تا بتواند مسائل سلامت ذهنی این زنان را بررسی کند. مضمون‌های موجود در روایت‌ها عبارتند از: رسیدن به احساسات درهم‌آمیخته، تکامل نگرش در مورد خود، تشدید نفوذ، مخدوش شدن روابط قطع‌شده، یادآوری تجربه‌های جنگ، و جست‌وجوی فرصت برای آنچه امکان‌پذیر است.

همچنان‌که ملاحظه شد، در بین پژوهش‌های انجام‌شده درباره تجربه‌های جنگ، پژوهش‌های اندکی بر تجربه اسارت تمرکز کرده‌اند. همچنین باید اشاره کرد که تنها در پژوهش‌هایی که تجربه جنگ را بررسی کرده‌اند، به تجربه زنانه به‌طور خاص، توجه شده است و تجربه خاص زنان در پژوهش‌هایی که با محوریت تجربه اسارت انجام شده‌اند، بررسی نشده است. پژوهش حاضر، ضمن استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی، تلاش کرده است با رویکردی جامعه‌شناختی به مطالعه تجربه اسارت در میان زنان و مردان در دو کتاب خاطرات پردازد.

۲. چارچوب مفهومی

نظریه در پژوهش‌های تبیینی، هدایت‌گر مسیر تحقیق است و جایگاه ویژه‌ای دارد، اما در پژوهش‌های توصیفی، مبنای تحقیق نیست و در این نوع مطالعات، تنها مفهوم‌سازی و احیاناً نظریه‌پردازی انجام می‌شود و پژوهشگر نیز در پی تحمیل نظریه مشخصی بر داده‌ها نیست (موحدمجد و همکاران، ۱۳۹۴، ۳۴). چارچوب مفهومی پژوهش حاضر، به بحث‌هایی درباره «اسارت» و تجربه آن، به‌عنوان امری اجتماعی می‌پردازد.

اسارت در ادبیات جامعه‌شناختی، زیرمجموعه حوزه جامعه‌شناسی جنگ است. از این منظر، همچنان‌که می‌توان جنگ را یک پدیده اجتماعی دانست، اسارت نیز پدیده‌ای اجتماعی است. تجربه اسارت نیز در همین راستا، می‌تواند تحت تأثیر عوامل اجتماعی قرار گیرد و خود نیز پیامدهای اجتماعی داشته باشد. البته مطالعه خاطرات اسیران، حوزه جامعه‌شناسی ادبیات را نیز به جامعه‌شناسی جنگ می‌افزاید.

اسارت در دوره‌های مختلف تاریخی و هم‌زمان با بسیاری از جنگ‌ها، رخ داده و یکی از وحشت‌آورترین آسیب‌های ساخته دست انسان است که برای یک مدت مشخص، اعمال می‌شود. در این مدت، خشونت‌های شدیدی بر فرد اسیر اعمال می‌شود که از آن جمله می‌توان به شکنجه روانی، گرسنگی، تحقیر، انزوا و سایر تاکتیک‌هایی که باعث ایجاد درد روحی و جسمی می‌شوند و همچنین محرومیت از نیازهای اساسی، اشاره کرد (سالومون^۱ و همکاران، ۲۰۱۷، ۳ و ۱۱)؛ بنابراین، اسارت، تجربه‌ای است که نه تنها ناخوشایند است، بلکه نوعی عامل اختلال برانگیز و آشفته‌کننده نیز به‌شمار می‌آید (ژاک^۲، ۲۰۱۷، ۸).

به اسارت گرفتن نیروهای دشمن در جنگ‌ها، به نوعی در راستای محدود کردن نیروهای دشمن و اعمال فشار بر آن‌ها انجام می‌شود. اسارت، به لحاظ مفهومی، در مقابل آزادی قرار دارد و در یک نسبت تقابلی با آن تعریف می‌شود. به تعبیر ژاک، اسارت به نوعی در راستای طرد عاملیت نیز هست، زیرا اسیران را از تمام مقوله‌های عاملیت در جنگ (دشمن، دوست، بی طرف) خارج می‌کند و آنان به موجودیتی نامعین فروکاسته می‌شوند و در شرایط کاملاً نامشخصی قرار می‌گیرند (ژاک^۳، ۲۰۱۷، ۲۶).

اسارت دارای مراحل است که از گرفتار شدن شروع می‌شود و پس از آن حبس شدن، محدود شدن، بازگشت به وطن و درنهایت، ادغام دوباره قرار دارد (اورسانو^۴ و راندل^۵، ۱۹۹۵، ۴۳۴). تجربه اسارت، تمام این مراحل را دربر دارد.

اورسانو یکی از پژوهشگرانی است که بررسی‌هایی درباره اسارت انجام داده است. او بر این نظر است که اسارت در میان تجربه‌های انسان، یکی از آسیب‌زاترین تجربه‌ها را ایجاد می‌کند؛ بنابراین، او اسارت را به‌عنوان یک آسیب تعریف می‌کند که می‌تواند پیامدهایی را به‌طور هم‌زمان و

1. Solomon
2. Jacques
3. Jacques
4. Ursano
5. Rundell

نیز پس از پایان دوران اسارت، در قالب عوارض روانی دربر داشته باشد، اما نکته قابل توجه این است که در رابطه بین اسارت و این عوارض روانی، عوامل فراوانی مانند حمایت‌های اجتماعی، متغیرهای فرهنگی، و شخصیت خود افراد نیز نقش ایفا می‌کنند و تجربه متفاوتی از اسارت را برای فرد اسیر، رقم می‌زنند (اورسانو و راندل، ۱۹۹۵، ۴۳۳).

بهرامی احسان و دادستان نیز بر این نظرند که آنچه بر کیفیت تجربه اسارت تأثیر می‌گذارد، چارچوب‌های مرجع‌شناختی (ارزش‌ها، باورها، و اعتقادات)، ویژگی‌های شخصیتی (متعهد، مبارزه‌جو و مهارگر) و حمایت‌ها و تسهیل‌های اجتماعی (حمایت‌های ابزاری و هیجانی) است. هریک از این موارد می‌تواند در نحوه معنابخشی و سازمان‌دهی محیط و همچنین تنظیم جهت‌گیری‌های آتی، اثرگذار بوده و درنهایت، میزان سازش فرد را با محیط زندان و تجربه اسارت، تعیین کند (بهرامی احسان و دادستان، ۱۳۷۸، ۹۳).

مقاله حاضر با بررسی خاطرات اسیران - همچنان که گفته شد - از هر دو حوزه جامعه‌شناسی جنگ و اسارت و جامعه‌شناسی ادبیات، بهره می‌برد. لازم به ذکر است که تجربه اسارت، در این پژوهش از حبس شدن و محدود شدن تا بازگشت به وطن را دربر می‌گیرد.

۳. روش

در این مقاله، مجموعه خاطرات دو تن از اسیران با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی، بررسی شده است. تحلیل محتوای کیفی را می‌توان روش تحقیقی برای تفسیر ذهنی محتوای داده‌های متنی از طریق فرایندهای طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی، و مضمون‌سازی یا طراحی الگوهای شناخته‌شده دانست. با تحلیل کیفی می‌توان یک رویکرد تجربی، روش‌شناسانه، و کنترل‌شده مرحله‌به‌مرحله را با رعایت عناصر مورد مطالعه، در نظر گرفت (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰، ۲۱).

تحلیل محتوای کیفی، به پژوهشگران اجازه می‌دهد که اصالت و حقیقت داده‌ها را به گونه‌ای ذهنی، ولی با روش علمی، تفسیر کنند. عینیت نتایج از طریق یک فرایند کدبندی نظام‌مند تضمین می‌شود. تحلیل محتوای کیفی به فراسویی از کلمه‌ها یا محتوای عینی متون می‌رود و مضمون‌ها یا الگوهای را که آشکار یا پنهان هستند، به صورت محتوای آشکار، می‌آزماید (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰، ۲۱).

بر اساس نظریه سیه و شانون^۱ می‌توان رهیافت‌های موجود در زمینه تحلیل محتوا را به سه دسته تقسیم کرد که عبارتند از: ۱. تحلیل محتوای عرفی و قراردادی؛ ۲. تحلیل محتوای جهت‌دار؛ ۳. تحلیل محتوای تلخیصی یا تجمعی (سیه و شانون، ۲۰۰۵، ۱۲۷۷).

تحلیل محتوای عرفی معمولاً در طراحی پژوهش‌هایی به کار می‌رود که هدف آن، شرح یک پدیده است. این نوع طرح، اغلب هنگامی مناسب است که نظریه‌های موجود یا ادبیات تحقیق، درباره پدیده مورد مطالعه محدود باشد. در این حالت، پژوهشگران خودشان را بر امواج داده‌ها شناور می‌کنند تا شناخت بدیعی برایشان به دست آید؛ بنابراین، از طریق استقراء، مقوله‌ها از داده‌ها ظهور می‌یابند. مایرینگ^۱ این حالت را مقوله استقرایی نامیده است (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰، ۲۲).

امتیاز آشکار تحلیل محتوای کیفی براساس رویکرد عرفی، به دست آوردن اطلاعات مستقیم و آشکار از مطالعه، بدون تحمیل کردن مقوله یا نظریه‌های از پیش تعیین شده است (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰، ۲۳). در مقاله حاضر نیز از همین رویکرد برای تحلیل محتوا استفاده شده است. در این راستا در گام نخست، متون خاطره‌ها تحلیل شده است و گزاره‌های کتاب، در قالب جدول‌های زیر، براساس واحدهای معنایی دسته‌بندی شده‌اند تا مفاهیم را بسازند. سپس در گام بعد، با جمع‌بندی مفهوم‌ها، ۱۶ مقوله فرعی استخراج شد که در سطح انتزاع بالاتری قرار داشتند و در نهایت، در آخرین گام، مقوله‌های فرعی به مقوله‌هایی مرتبط شدند که سطح انتزاع بالاتری داشتند و همان مقوله‌های اصلی ما را تشکیل دادند و به این ترتیب، به ۶ مقوله اصلی دست یافتیم.

در این مطالعه قابلیت اعتماد نیز بررسی شده است. قابلیت اعتماد بر این امر دلالت دارد که شیوه یا ابزار جمع‌آوری داده‌ها تا چه حد آنچه را که قرار است بسنجد، به درستی می‌سنجد. به سخن دیگر، آیا روش یا ابزار سنجش برای هدف مورد نظر، به اندازه کافی کارایی دارد (میرزایی، ۱۳۸۸، ۳۲۶). به این منظور از تجربه اسارت زنانه و مردانه برای غنی کردن پدیده اسارت بهره گرفته شده است. همچنین، انتخاب واحد معنایی به گونه‌ای مناسب و دقیق انجام شده است و در نهایت، تلاش شد که هیچ داده‌ای به طور سهوی وارد مقوله‌بندی نشود. به منظور حفظ قابلیت اعتماد، عوامل عدم قطعیت، و عوامل پدیدار شونده، بر شمرده شده‌اند.

خاطرات مورد بررسی، دو مجموعه خاطرات با عنوان «من زنده‌ام» - خاطرات دوران اسارت معصومه آباد - و «حکایت زمستان» - خاطرات دوران اسارت عباس حسین مردی - بوده‌اند.

کتاب «من زنده‌ام» بیانگر تجربه چهار دختر به نام‌های معصومه، فاطمه، حلیمه و شمس است که در سنین ۱۷ تا ۲۴ سال بودند. آن‌ها در مهر ۱۳۵۹ هنگام امدادگری به اسارت نیروهای بعثی عراقی درآمدند و حدود ۳ سال و ۵ ماه در اسارت ماندند و در طول این مدت، در دو زندان بغداد و سپس در اردوگاه‌های موصل و عنبر اسیر بودند. آن‌ها در طول دو سالی که در زندان به سر می‌بردند، هیچ‌گونه ارتباطی با خانواده‌هایشان نداشتند و تنها پس از انتقال به اردوگاه، توانستند با نام‌نویسی در

صلیب سرخ، با خانواده خود ارتباط برقرار کنند. این خاطرات به قلم یکی از همین دختران اسیر (معصومه آباد) در سال ۱۳۹۳ نوشته شده است و روایت‌گر روزها، شب‌ها، سختی‌ها و صبوری‌های این دختران و همچنین سایر اسیران مردی است که در این مدت به همراه آن‌ها اسیر بوده‌اند.

کتاب «حکایت زمستان»، برگرفته از خاطرات عباس حسین‌مردی، یکی از رزمندگان جنگ است. نویسنده کتاب، خاطرات خود را در چندین فصل بیان کرده است. عباس حسین‌مردی از ابتدای جنگ، در میدان نبرد حضور داشت و جزء زبده‌ترین نیروها با توانایی بالای بدنی بود؛ به گونه‌ای که از وی برای انجام عملیات‌های مهم و خطرناک در خاک دشمن استفاده می‌کردند. عباس هنگام دفاع، در منطقه عمومی سومار اسیر دشمن شد. وی در اثر اصابت ترکش‌ها و گلوله‌ها به بدنش و آسیب جسمی شدید، راهی یکی از بیمارستان‌های شهر موصل شد و از آنجا او را به یک زندان در عراق و سپس به اردوگاه موصل ۲ منتقل کردند. او هنگام اسارت، از سوی بعضی‌ها متحمل شکنجه‌های شدیدی شد و به دلیل سوءقصدی که به جان یکی از سران گروه مجاهدین خلق (این گروه با عراقی‌ها همکاری می‌کردند) داشت، زیر سخت‌ترین و مرگ‌بارترین شکنجه‌های گروه مجاهدین خلق قرار گرفت و تنها پس از نام‌نویسی شدن در صلیب سرخ، از چنگال این گروه، آزاد شد. عباس در دوران اسارت، همواره جابه‌جا می‌شد و در هر اردوگاه، به محض ورود، مورد حمله و شکنجه قرار می‌گرفت. او سرانجام در سال ۱۳۶۹ همراه با تعدادی از اسیران به وطن بازگشت.

۴. یافته‌ها

با مقایسه و دسته‌بندی مفهوم‌های به‌دست‌آمده، به مقوله‌های فرعی رسیدیم و درنهایت، ۶ مقوله اصلی مشخص شد که عبارتند از: تعارض مکانی، خشونت، عوارض جسمانی، تجربه‌های روانی، سازوکارهای مقابله با بحران، و سیاست‌های خصمانه. جدول‌های زیر نمایانگر مفهوم‌ها، مقوله‌های فرعی و مقوله‌های اصلی هستند و برخی از گزاره‌ها نیز در زیر مفهوم، نوشته شده‌اند.

جدول شماره (۱). تجربه تعارض مکانی

مقوله اصلی: تعارض مکانی

مقوله فرعی: مکان نامناسب	گزاره / مفهوم
• سلول‌های بسیار تاریک	گزاره / مفهوم
• هیچ نوری از بیرون به داخلش نفوذ نمی‌کرد... بارها پیش می‌آمد که من، شب و روز را قاطی می‌کردم.	
• سلول‌های مرطوب و نمور	
• سلول‌های بدون تهویه	
• تکمله این مصیبت، بسته بودن در و وجود نداشتن هیچ‌گونه تهویه و هواکشی در آسایشگاه بود.	

مقوله فرعی: مکان نامناسب

- دور بودن از نور خورشید
- کوچک بودن سلول‌ها (فضای ناکافی)
- ۲۰۰ نفر از برادران اسیر در آن اتاق فشرده کنار هم چمباتمه زده بودند.
- وجود جانوران موذی
- بوی تعفن دائمی آسایشگاه
- سیزده، چهارده ساعت را باید با بوی طاقت‌فرسا سر می‌کردیم
- پتوهای مندرس و آلوده
- سرویس‌های بهداشتی بسیار آلوده
- استقرار سرویس‌های بهداشتی در درون محل آسایشگاه
- گرما یا سرمای بیش از حد تابستان و زمستان
- سلول هم قدرت ساختن سرمای سبیری را داشت و هم گرمای صحرای آفریقا را.

گزاره / مفهوم

مقوله فرعی: تغذیه نامناسب

- غذای ناکافی
- غذاهای با کیفیت بسیار پایین و غیرقابل خوردن
- یک کاسه با مقداری برنج و مایع قرمز رنگی که به‌عنوان خورش رویش ریخته شده بود به ما دادند.
- غذاهای مسموم
- صبح اول وقت، محمودی توی آش شور با صابون ریخته و توی چای، ادرار کرده است.
- غذاهای تکراری

گزاره / مفهوم

مقوله فرعی: وضعیت بهداشتی نامناسب

- فقدان مواد شوینده
- قطع آب حمام و سرویس بهداشتی
- یکی از ظلم‌هایی که کریم می‌کرده، قطع کردن آب حمام و توالت‌ها برای مدت طولانی بوده است.
- عدم تأمین لوازم بهداشتی مورد نیاز اسیران زن

گزاره / مفهوم

مقوله فرعی: وضعیت درمانی نامناسب

- بی‌توجهی به بیماری‌های خاص زنان
- بی‌اعتنایی به سرفه‌های مزمن
- درمان‌های سرسری
- بالاخره یک دکتر آمد بالای سرم معاینه سرسری و گذرایی کرد.
- دراختیار قرار ندادن دارو
- پزشکان غیرمتعهد
- این دکتر به‌جای سوگند پزشکی، سوگند قصابی خورده بود... مشت و لگد و چند ضربه کابل، تجویز می‌کرد.
- درمان فقط با مسکن
- تا چند ساعت، تنها مداوایی که شامل حالش شد، دادن چند تا قرص و کپسول مسکن بود.
- درمان با کتک و شکنجه
- نسخه را از روی زمین پیدا کردم، دیدم داخلش نوشته برای آن‌هایی که حالشان بدتر است، مشت و لگد و برای بقیه هم چند ضربه کابل تجویز می‌شود.
- فشار دادن و لگد کردن زخم‌های کهنه
- هر بار هم کسی برای تعویض پانسمانش می‌رفت، دکتر باندها و گازهای استریل را به‌شدت از روی زخمش می‌کند.
- ریختن پودر رختشویی در کپسول
- کشیدن دندان بدون تزریق آمپول بی‌حسی
- کشیدن دندان‌های سالم به‌جای دندان‌های پوسیده

جدول شماره (۲). تجربه عوارض جسمانی
مقوله اصلی: عوارض جسمی

مقوله فرعی: بیماری

- اسهال
- عفونت کلیه
- عفونت روده‌ها
- زخم معده
- روماتیسم
- راشیتیسم
- پوسیدگی دندان
- صرع
- گوش درد
- عفونت ریه
- ریزش شدید مو
- عفونت و خونریزی‌های پی در پی (در زنان)

مفهوم

فصلنامه علمی - پژوهشی

۱۳

مطالعه تجربه اسارت در
جنگ ایران و عراق ...

جدول شماره (۳). تجربه خشونت
مقوله اصلی: خشونت

مقوله فرعی: خشونت جسمی

- ضربه زدن با کابل، باتوم، زنجیر
- چند لایه سیم لخت و کلفت را مخصوصاً طوری خم کرده بودند... که بدن را پاره می‌کرد.
- تونل وحشت
- قطع عضو
- حمله به افراد مجروح و آسیب‌دیده
- یک مجروح قطع پایی داشتیم که آن‌قدر با میله‌گرد به سر او کوبیدند که سرش له شد و همان‌جا به شهادت رسید.
- ضربه زدن به اعضای آسیب‌دیده
- سیلی زدن
- سنگینی سیلی دکتر سعدون بر صورتم، سرم را ۱۸۰ درجه چرخاند.
- گذاشتن اتو بر اندام بدن
- گذاشتن فلز داغ بر بدن
- شکنجه‌های پیاپی و طولانی مدت
- بیدار نگهداشتن
- حبس کردن در کانتیرهای داغ
- بستن دست و پا به صورت ضربداری از پشت
- کوبیدن اجسام سنگین به صورت
- غذا ندادن و تغذیه با استفاده از سرم هنگام شکنجه
- آویزان کردن از سقف
- سوزندان نقاط حساس بدن
- ایجاد سروصداهای هولناک

مفهوم / گزاره

- بیست، سی دقیقه بعد باز سربازان عراقی مثل قبایل وحشی از راه رسیدند و باز هم همان شکنجه کوبیدن به بدنه کانتینر و دادو فریادها تکرار شد.
- سوراخ کردن لب‌ها
- ضربه زدن به چشم
- استفاده از چنگک‌های کشنده
- فهمیدم آن چنگک‌ها حالت کششی دارند و سر هرکدام از چنگک‌ها را زیر پوستی که بالای غضروف پشت گردن آن‌ها است می‌اندازند.
- پیگاری کشیدن
- مجبور کردن به نگاه مستقیم به خورشید
- فلک کردن
- حمله‌های چند نفری به یک نفر
- یک‌دفعه دیدم هفت، هشت تا سرباز دیگر ریختند تو و کتکم زدند.
- شلیک مستقیم
- بعضی‌هایشان تیر مستقیم به طرفمان شلیک می‌کردند... در همان لحظه‌های اولیه، چندتا از اسرا شهید شدند.
- شکنجه محل‌هایی که اخیراً شکنجه شده‌اند.
- توهین به مقدسات
- کریم، اهانتی به امام خمینی کرد....
- خطاب کردن زندانیان با اسم حیوانات
- تمسخر
- باد سرد از داخل چنان به‌صورتش می‌وزید که موهایش تکان می‌خورد، اما سرباز عراقی قهقهه می‌زد و می‌گفت، هوا سرد نیست.
- اجبار برای تراشیدن ریش
- انداختن آب دهان به‌صورت اسیران
- از تمام سروصورت‌مان آب دهان می‌چکید....
- قرار دادن زنان اسیر، کنار مردان اسیر
- مجبور کردن اسیران برای به‌دهان گرفتن اجسام آلوده
- آنجا دوتا از اسرا را دیدم ایستاده‌اند و هرکدام یک لنگه دمپایی به دهانشان گرفته‌اند.
- شکنجه کردن نوجوانان جلوی چشم سایرین
- مرا بستند به یک صندلی و شروع کردند به شکنجه آن دو اسیر نوجوان.
- تضعیف روحیه
- قرار دادن سلول زنان در نزدیکی محل شکنجه
- فحاشی و ناسزاگویی
- لقب دادن و انگشت‌نما کردن
- سربازهای عراقی اسمم را گذاشتند ابومشاکل، یعنی پدر مشکل‌ها.
- ممنوعیت شوخی و بحث و جدل
- استفاده از موسیقی با صدای بلند
- بی‌احترامی هنگام شمارش
- در حین شمارش طوری با ما برخورد می‌کردند و می‌شمردندمان که گویی با یک گله گوسفند، طرف هستید.
- دروغ‌گویی در مورد مدت‌زمان اسارت
- الفای ناامیدی
- بی‌خبر نگهداشتن از اوضاع جنگ
- آواز خواندن و شادی برای ابراز پیروزی
- آزار روحی مردان با به‌اسارت گرفتن زنان

مقوله فرعی: خشونت روانی

- ترساندن زنان با حیوانات موذی
- تحقیر
- خنده‌های تحقیرآمیز آن‌ها از دردی که می‌کشیدم، تلخ‌تر و گزنده‌تر بود.
- لجبازی در برابر خواسته‌ها
- مجبور کردن اسیران مرد به فحاشی به اسیران زن
- ترس دائمی مردان در مورد امنیت زنان

مفهوم / گزاره

مقوله فرعی: خشونت جنسی

- تقاضای تفتیش بدنی
- نشستن مرد عراقی، کنار زن اسیر در اتومبیل
- تقاضا از زنان برای پوشیدن بلوز و شلوار
- نگاه‌های هرزه
- مریم با چشمانی محزون و مضطرب کنارم نشست و سعی می‌کرد با شوخی از کنار پیشنهاد و نگاه‌های کثیف آن‌ها بگذرد.
- دادن پیشنهادهایی مبنی بر برقراری رابطه نامشروع
- یکی از نیروهای بعثی با اشاره، حلقه ازدواجش را از دست چپش درآورد و گفت، بگیر.
- باز کردن درب سلول، بدون اجازه
- زشت‌ترین صدا، چرخش کلید در قفل درهای آهنی بود که بی‌خبر و گستاخانه نگهبان‌ها را در مقابل ما نمایان می‌کرد.
- ورود به سرویس‌های بهداشتی، بدون اجازه
- عدنان، بی‌توجه به تذکر و سروصدای مریم و حلیمه، وارد سرویس بهداشتی شد.
- متلک‌های جنسی
- رفت‌وآمدهای مکرر و نایجا به سلول زنان
- اداهای ناپسند سربازان عراقی
- با آغاز صبح، تعدادی از نگهبانان و افسران بعثی، مثل فیلم‌های سینمایی برای تماشا و بازجویی و اجرای اداهای سبک و ناپسند می‌آمدند.

مفهوم / گزاره

فصلنامه علمی - پژوهشی

۱۵

مطالعه تجربه اسارت در
جنگ ایران و عراق ...

جدول شماره (۴). تجربه روانی

مقوله اصلی: تجربه‌های روانی

مقوله فرعی: تجربه‌های روانی منفی

- نگرانی از آینده و سرنوشت مبهم
- دل‌تنگی برای خانواده
- هیچ کداممان نمی‌توانستیم فارغ از خیال خانواده‌هایمان باشیم. هرکدام از ما به یاد کسی بود و به آرامی با هم صحبت می‌کردیم.
- آرزوی مرگ
- در آن گودال به مرگ فکر می‌کردم، مردن برایم بهترین اتفاق بود.
- انتظار دائمی برای مرگ
- در انتظار بلاهای نیامده، انتظار مرگ می‌کشیدم. یک مرگ انتخابی، یک مرگ افتخارآمیز و آگاهانه....
- ترس دائمی از تجاوز
- قرار شد اگر با خطری مواجه شدیم، خودمان را نابود کنیم، اما چون هیچ وسیله‌ای نداشتیم، تصمیم گرفتیم همدیگر را خفه کنیم.
- حس نفرت از نیروهای عراقی
- احساس پشیمانی از دروغ، پنهان‌کاری، خشم و...
- نگرانی در مورد شرایط خانواده در دوره فقدان فرزندشان
- پدر و مادرم اصلاً نمی‌دانند کجا دنبالم بگردند.... مادری که بچه‌اش را گم می‌کند، همیشه چشمش به در است و امیدوار است که یک روز پیدایش کند.

مفهوم / گزاره

مقوله فرعی: تجربه‌های روانی منفی

- اضطراب دانمی
- کابوس‌های شبانه
- گوشه‌گیری
- نگرانی از شرایط یکدیگر (اسیران زن در مورد اسیران مرد و برعکس)
- حس بی‌تابی در مورد وطن
- نگرانی از وضعیت آینده جنگ
- احساس نگرانی (مردان) از حضور اسیران زن
- احساس خجالت و ترس از آبرو
- ... حاج آقا حساب اسارت زن و مرد از هم جدا است. ما مضطربیم. می‌ترسیم، آبرو داریم....

مفهوم / گزاره

مقوله فرعی: تجربه‌های روانی مثبت

- ایثار
- حس تعلق به یکدیگر
- امیدواری
- احساس خرسندی از مقاومت
- توکل و احساس نزدیکی به خدا
- خدا سر جایش است. ما داریم به او نزدیک می‌شویم.
- همدردی با یکدیگر
- غیرتمندی
- هروقت بعضی‌ها درب سلول ما را باز می‌کردند، صدای فریاد کسی را می‌شنیدیم که می‌گفت: نصر من الله و فتح قریب و بچه‌های دیگر هم جواب می‌دادند و بشرا المؤمنین
- صبر و استقامت
- حس همکاری و همستگی
- وقتی کسی مسئولیت کاری را برعهده می‌گرفت، بقیه دیگر حس ایثارشان گل نمی‌کرد.
- احساس قوت قلب (زنان) با حضور اسیران مرد
- وجود برادران رزمنده اسیر، موجب تسلی خاطر و آرامش ما بود.

مفهوم / گزاره

فصلنامه علمی - پژوهشی

۱۶

دوره دهم

شماره ۲

تابستان ۱۳۹۶

جدول شماره (۵). سیاست‌های خصمانه

مقوله اصلی: سیاست‌های خصمانه

مقوله فرعی: ظاهرسازی و فریب افکار عمومی

- پنهان‌کاری در مورد قطع عضو اسیران از نیروهای صلیب سرخ
- فریب افکار عمومی مردم عراق در مورد اسیران ایرانی
- نشان دادن جلوه‌های دروغین اسارت به فیلم‌برداران خارجی
- رسیدگی به امور اسیران، پیش از آمدن صلیب سرخ
- همیشه سه، چهار روز قبل از آمدن مأموران صلیب سرخ، آب را باز می‌کرده تا اردوگاه تمیز شود و وقتی مأموران می‌رفتند، باز همان بساط قبل را پهن می‌کرده است.
- مقصر جلوه دادن اسیران در درگیری‌ها (بعضی‌ها قسمتی از دیوار اردوگاه را که با بلوک ساخته شده بود، مخصوصاً خراب کرده بودند و همان را به مأموران صلیب سرخ نشان دادند.)
- پنهان زدن به اسیران (حلیمه، ساک‌دستی‌اش را تقاضا کرد، گفتند در ساک شما مواد مخدر بوده است و ما نمی‌توانیم آن را به شما برگردانیم.)

مفهوم / گزاره

مقوله فرعی: کنترل‌های شدید

مفهوم / گزاره

- گماردن جاسوس
- تجسس در امور اسیران
- شناسایی روحانیون، پاسدارها و فرماندهان
- قطع عضو اسیران مجروح
- یکی از مجروحان ایرانی گفت: این بی‌وجدانا... تا جایی که بتونن، دست‌وپای اسرارو قطع می‌کنن که اونارو برای همیشه از کارافتاده کنن.

مقوله فرعی: تلاش برای جذب اسیران به سازمان مجاهدین خلق

مفهوم / گزاره

- سخنرانی سران گروه مجاهدین خلق در اردوگاه‌ها
- فرستادن کتاب‌ها و نشریه‌ها و پخش گسترده رادیو از سوی گروه مجاهدین خلق
- وعده پول، همسر و کشورهای اروپایی از سوی گروه مجاهدین خلق
- وعده آزادی و بازگشت به ایران از سوی گروه مجاهدین خلق

جدول شماره (۶). تجربه سازوکارهای مقابله با بحران‌ها

مقوله اصلی: سازوکارهای مقابله با بحران‌ها

مقوله فرعی: سازوکارهای ارتباطی

مفهوم / گزاره

- استفاده از روش مورس
- با ضربات بدون آموزش قبلی و هماهنگی با حروف الفبا با یکدیگر مرتبط شدیم.
- تبادل اخبار و اسامی مهم در قالب آواز
- جاسازی اخبار مهم، زیر ظرف غذا و لابه‌لای سبزی‌ها
- شعار دادن با صدای بلند
- یادداشت‌نویسی بر روی کاغذهای دورریز

مقوله فرعی: سازوکارهای مقابله با محدودیت‌ها و کمبودها

مفهوم / گزاره

- استفاده از جلد پودر لباسشویی به‌عنوان کاغذ
- ما بیشترین کاغذ مصرفی مان را از طریق جعبه‌های تایید به‌دست می‌آوردیم. آن‌ها را خیس می‌کردیم، بعد با دقت زیاد، لابه‌های آن را از هم جدا می‌کردیم و می‌گذاشتیم در آفتاب تا خشک شود.
- استفاده از جوهر خودکار برای ترسیم تصویر امام
- ساخت کلیشه با استفاده از عکس‌های رادیولوژی
- یکی از بچه‌ها یک فیلم رادیولوژی را از بهداری اردوگاه تک زد. جعفر با استادی و مهارت تمام، ده تا کلیشه کوچک از عکس‌های امام درست کرد.
- استفاده از لباس‌های مندرس به‌عنوان نخ
- استفاده از سیم خاردار به‌عنوان سوزن
- استفاده از باغچه به‌عنوان تخته‌سیاه
- استفاده از روزنامه‌های باطله برای تقویت خواندن و نوشتن
- یادگیری و تمرین فنون رزمی در حمام
- استفاده از تیغ و دسته مسواک به‌عنوان آلت قتاله
- استفاده از چرم‌های کهنه برای ساخت چکمه
- استفاده از خمیر نان برای بستن درزهای سلول
- استفاده از جوراب به‌عنوان لوازم بهداشتی
- استفاده از موهای ریخته‌شده و ساخت طناب
- استفاده از موها به‌عنوان نخ دندان
- درمان با استفاده از وسایل سردستی (او با نمک و دنبه و چیزهای دیگری که می‌شد از آشپزخانه تک زد، پماد مخصوصی برای من و مجروحان دست‌پاشکسته دیگر درست کرد.)

- تداعی خاطرات گذشته
- گاهی تمام جزئیات حوادث و خصوصیات و خاطرات کودکی را چندین بار می شنیدیم و مرور می کردیم. با همه بستگان و خویشاوندان دور و همسایه های یکدیگر آشنا شده بودیم.
- سرود خواندن
- فعالیت های هنری
- روی پارچه هایی که لوسینا (نماینده صلیب سرخ) داده بود، گلدوزی می کردیم.
- خوابیدن
- ... قدم به دنیای خواب برای زندانی، کلید گنجی است که می تواند همه واقعیت ها را خرد و خمیر کند.
- حفظ قرآن و ادعیه
- تمرین ورزش های رزمی
- تمرین مکالمه عربی و انگلیسی
- زنده نگاه داشتن عیدها و مراسم های مذهبی
- یکی از خدمات بزرگی که افرادی مثل حاج آقا ابوترابی به اسرا می کردند، زنده نگه داشتن روحیه معنوی آن ها بود.... ماه مبارک رمضان بنا شد برای شب ضربت خوردن حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) علاوه بر نوحه خوانی، مراسم تعزیه خوانی هم داشته باشیم.
- خواندن زیارت عاشورا هنگام شکنجه
- دعا خواندن و توسل
- مقایسه عذاب آخرت و دنیا و صبر بر سختی ها
- خندیدن و شوخی کردن

مفهوم / گزاره

همان گونه که می بینیم، یافته ها به ما نشان می دهند که این تجربه ها، در مجموع، در ۱۶ مقوله فرعی، قابل تقسیم بندی هستند. این مقوله ها عبارتند از: مکان نامناسب، تغذیه نامناسب، وضعیت بهداشتی نامناسب، وضعیت درمانی نامناسب، بیماری، خشونت جسمی، خشونت روانی، خشونت جنسی، ظاهر سازی و فریب افکار عمومی، کنترل های شدید، تلاش برای جذب اسیران به سازمان مجاهدین خلق، سازوکارهای مقابله با محدودیت های ارتباطی، سازوکارهای مقابله با محدودیت های رفاهی، سازوکارهای روانی، تجربه های روانی منفی، و تجربه های روانی مثبت. با تحلیل و جمع بندی این مقوله ها، در نهایت، به ۶ مقوله اصلی، تعارض مکانی، عوارض جسمی، خشونت، سیاست های خصمانه، سازوکارهای مقابله با بحران و تجربه های روانی رسیدیم.

۱-۴. تعارض مکانی

انتقال و جابه جایی از مکان شخصی، نخستین اقدام دشمن برای رساندن پیام اسارت است. تجربه از جاکندگی و دور شدن از خانه و فضای مأنوسی که فرد به آن تعلق دارد، به خودی خود یک نوع تضاد و تعارض ایجاد می کند. این تعارض مکانی، زمانی تشدید می شود که محیط جدید از لحاظ شرایط مکانی، تغذیه و وضعیت بهداشتی، به مراتب نامساعدتر از مکان پیشین باشد. در خاطرات اسیران، این تعارض از زمان ورود، به خوبی نمایان شده است. از یک سو، فضایی فشرده، بسیار سرد در زمستان و بسیار گرم در تابستان، دور بودن از نور خورشید، نبود تهویه و سطح بهداشتی بسیار پایین و از سوی دیگر، محدودیت تغذیه و کیفیت بسیار پایین غذاها و حتی مسموم

بودن آن‌ها، به این تعارض، دامن زده است. بعضی‌ها از اهمیت نظافت در بین ایرانی‌ها آگاه بودند و برای آزار دادن آنان، از حربه قطع آب و وضعیت اسف‌بار بهداشتی سوءاستفاده کرده و سعی در ایجاد شکاف عمیقی بین مکان زندگی پیشین اسیران و اردوگاه فعلی داشتند.

عباس در مورد وضعیت اردوگاه می‌گوید: «رو حساب اینکه بیشتر مجروحان را مداوای اساسی نکرده بودند، گاهی بوی چرک و عفونت زخم‌ها نیز به آن بوی ادرار و مدفوع، اضافه می‌شد». و در مورد نبود وسایل گرمایشی و سرمایشی این‌گونه می‌گوید: «نمی‌دانم آیا جز آن‌هایی که در چنین شرایطی بوده‌اند، کسی می‌تواند چنین فضا و شرایطی را در فصل تابستان تصور کند؟ آن‌هم با گرمایی که نزدیک پنجاه درجه می‌رسید».

توضیح وضعیت غذایی هم در خاطرات معصومه و هم عباس به‌وفور به چشم می‌خورد. عباس می‌گوید: «فقط در حدی که زنده بمانیم، بهمان می‌رسیدند؛ درست مثل برنامه غذایی شان که در حد بخور و نمیر بود».

وضعیت دارو نیز مانند وضعیت غذا، نابسامان بود. بیشتر درمان‌ها سرسری و سرپایی و با مسکن انجام می‌شد (این مورد با پژوهش‌های تاک^۱ (۲۰۰۵) نیز هم‌راستا است). عباس در این باره می‌گوید: «این دکتر، گاهی که بچه‌ها از شدت دندان‌درد به او مراجعه می‌کردند، بدون تزریق هیچ‌گونه آمپول سرکننده‌ای، دندان طرف را می‌کشید.... گاهی تا دو، سه دندان سالم را از ریشه می‌کند و نهایتاً دندان خراب را در دهان باقی می‌گذاشت».

۲-۴. عوارض جسمانی

یکی از مقوله‌های اصلی برآمده از خاطرات، مقوله‌ای با عنوان عوارض جسمانی است. این مقوله، ارتباط تنگاتنگی با وضعیت درمانی و رفاهی زندان‌ها و اردوگاه‌ها دارد. تغذیه ناسالم و محیط زندگی آلوده به میکروب، اثرات نامناسبی بر وضعیت سلامتی اسیران داشته است. این امر به‌اندازه‌ای در طول خاطرات، تکرار شده بود که خود، به‌عنوان یک مقوله در این مقاله شناخته شد. مطالعه گنجی و همکاران (۱۳۸۱) نشان‌دهنده وجود بیماری‌های فراوانی در اسیران است. مطالعه تاک نیز نشان می‌دهد که مشکلات مربوط به دندان و دستگاه گوارش، جزء شایع‌ترین بیماری‌ها در بین اسیران است (تاک^۲، ۲۰۰۵). عباس در قسمتی از خاطراتش می‌گوید:

خیلی از بچه‌ها مخصوصاً در ماه‌های گرم سال به ناراحتی‌های گوارشی، من جمله به اسهال، مبتلا می‌شدند. عفونت و سنگ‌سازی کلیه‌ها... و نیز [به دلیل] آلوده بودن آب

1. Hobart Tuck
2. Tuck

آشامیدنی، نصیب اسراء می‌شد. روماتیسم و استخوان‌نرمی و راشیتیسم، که نتیجه نبودن بخاری مناسب و تحمل سرماهای شدید زمستانی و خوابیدن بر روی سیمان‌های مرطوب بود.

زنان اسیر، علاوه بر بیماری‌هایی که مردان به آن مبتلا شده‌اند، خود نیز به بیماری‌های خاصی دچار شده‌اند. معصومه می‌گوید: «دچار عفونت و خونریزی‌های طولانی شده بودیم».

۳-۴. خشونت

یکی از وجوه خشونت که در خاطرات تمام اسیران و از جمله این دو مجموعه خاطرات به‌روشنی دیده می‌شود، خشونتی است که در سه بعد جسمی، روانی، و جنسی (در مورد زنان)، بی‌مهابا و بدون توجه به پیامدهای آن، اعمال شده‌اند، به‌گونه‌ای که ما حتی شاهد آمار شهیدانی هستیم که در اثر شکنجه، جان داده‌اند.

خشونت جسمی: این خشونت با استفاده از اجسام سنگین و خطرناک، فلزهای داغ، شوک الکتریکی، کانتینرهای داغ، کابل، باتوم، زنجیر، اتو، و... اعمال می‌شد. اسیران در ابتدای ورود به اردوگاه‌های جدید، باید از تونل‌های وحشتی که از نیروهای بعثی و ابزار شکنجه ساخته شده بود، عبور می‌کردند. گاهی شکنجه‌ها به نقص عضو، از دست دادن چشم و یا از دست دادن شنوایی منجر می‌شد. شکنجه‌ها به‌صورت پیاپی و طولانی و گاهی با آویزان کردن، انجام می‌شد و گاه اسیران را با سرم زنده نگه می‌داشتند و اجازه خواب و استراحت به آن‌ها نمی‌دادند.

عباس می‌گوید: «یک بار سر یکی از این کابل‌ها خورد به چشم یکی از بچه‌ها به‌نام حبیب برغوانی که اهل اصفهان بود. چشمش از کاسه درآمد و افتاد زمین و زیر لگد عراقی‌ها له شد». وقتی عباس را برای تنبیه کردن به کانتینر می‌برند، این‌گونه توصیف می‌کند: «کانتینر باز مثل دیگ روی آتش شده بود. تاول‌های کف پایم ترکیده بود و بدجوری اذیت می‌کرد».

خشونت روانی: این خشونت، به نوعی از خشونت گفته می‌شود که بر روح و روان انسان، تأثیر می‌گذارد. خشونت روانی در دوران اسارت به‌گونه‌ای اعمال می‌شد که نتیجه آن، تضعیف روحیه و تسلیم شدن در برابر خواسته‌های دشمن بود. دشمن با این کار، درصدد بود که عنصر مقاومت و صبر را در نیروهای ایرانی درهم بشکند. از میان خاطره‌هایی که بررسی شد، مقوله‌هایی استخراج شده‌اند که روایت‌کننده آن‌ها معتقد است، این‌گونه آزارها، در روح و روان اسیران تأثیر منفی برجای می‌گذاشت؛ نیروهای بعثی و گروه مجاهدین خلق، با ناسزاگویی و لقب‌گذاری، اسیران را با نام حیوانات خطاب می‌کردند و به مقدسات آن‌ها و به‌ویژه به امام خمینی (ره)، به‌صورت مستقیم، توهین می‌کردند. تقاضاهای اسیران را به‌سخره گرفته و آب دهان بر صورت آن‌ها می‌انداختند، یا آن‌ها را

مجبور به گرفتن اجسام آلوده - مانند دمپایی - به دهان می‌کردند. نوجوانان را شکنجه می‌دادند تا سایر اسیران را وادار به اعتراف کنند. نیروهای بعثی، زنان را در سلول مجاور محل شکنجه مردان قرار می‌دادند تا در نتیجه فریادهای اسیران مرد، زنان دچار عذاب روحی شوند.

بی‌خبر ماندن از اوضاع جنگ و زمان آزاد شدن و مدت و مکان اسارت نیز خود نوعی آزار روحی بود که بیشتر در مورد زنان به‌کار می‌رفت. در مورد توهین کردن به مقدسات اسیران، عباس این‌گونه می‌گوید:

گفت: اینجا حرس خمینی را فلان می‌کنند. حرف ریگی زد. گفتم من حرس خمینی نیستم و نمی‌دونم تو داری چی می‌گی. در این لحظه، کریم اهانتی به امام خمینی کرد و گفت: بهت می‌فهمونیم چی داریم می‌گیم.

خشونت جنسی: اگرچه نویسنده کتاب «من زنده‌ام» اذعان می‌دارد که هیچ‌گاه مورد تعرض مستقیم نیروهای دشمن قرار نگرفته‌اند، اما تعرض‌های غیرمستقیم، باعث احساس ناامنی در تمام طول مدت اسارت برای آن‌ها شده بود؛ تقاضای تفتیش بدنی، نگاه‌های هرزه، دادن پیشنهادهای مبتنی بر برقراری ارتباط نامشروع، رفت‌وآمدهای مکرر و نابجا همراه با باز و بسته کردن درب سلول بدون اجازه گرفتن از زنان، حرف‌های ریگی و صحبت‌های کریه و ناپسند، همگی می‌توانند دال بر خشونت جنسی علیه آنان باشند.

معصومه می‌گوید: «زشت‌ترین صدا، چرخش کلید در قفل‌های آهنی بود که بی‌خبر و گستاخانه، نگهبان‌ها را در مقابل ما نمایان می‌کرد».

«مریم با چشمان محزون و مضطرب، کنارم نشست و سعی می‌کرد با شوخی از کنار پیشنهاد و نگاه‌های کثیف آن‌ها بگذرد».

۴-۴. تجربه‌های روانی

اسارت، نوعی دگرگونی اجتماعی-روانی است؛ تجربه‌ای که یک‌باره و ناگهانی اتفاق می‌افتد و از این رو فرد را با تجربه‌های روحی و روانی خاصی روبه‌رو می‌کند. تحلیل محتوای خاطرات مورد بررسی، نشان می‌دهد که افزون‌بر تجربه هیجانی‌ای که در ابتدای وقوع اسارت اتفاق افتاده بود، افراد در تمام طول مدت اسارت خود، نوعی تجربه روانی منفی را به‌همراه داشته‌اند. در شرایطی که جنگ ایران و عراق بدون پیش‌بینی قبلی اتفاق افتاده بود، نه تنها نیروهای نظامی، بلکه نیروهای امدادگر و مردم غیرنظامی نیز درگیر جنگ شده بودند و طبیعی است که تجربه اسارت، همراه با نگرانی از آنچه اتفاق خواهد افتاد و آینده مبهم پیش رو، برای آن‌ها رخ داد. معصومه می‌گوید: «از آینده مبهمی که پیش رویم بود، می‌ترسیدم».

این افراد در مرحله نخست، دچار نوعی تجربه از جاکنندگی و سرگستگی شدند. فرد، وارد محیط جدیدی با قواعد و مقررات و رفتارها و هنجارهای جدید می‌شود و تجربه‌هایی همچون دل‌تنگی برای خانواده و حتی بی‌تابی به سبب دوری از وطن نیز به او دست می‌دهد. این امر زمانی تشدید می‌شد که نیروهای عراقی برخلاف قوانین بین‌المللی، خانواده‌های این افراد و دولت ایران را از اسارت این افراد، به ویژه زنان، آگاه نکرده بودند و در نتیجه، نگرانی آن‌ها برای دل‌وایس شدن خانواده‌هایشان به سبب فقدان فرزندان، همسران، و پدران‌شان، دوچندان می‌شد. علاوه بر این، نیروهای عراقی، اسیران ایرانی را در بی‌خبری مطلق از وضعیت جنگ نگه می‌داشتند و به این ترتیب، نگرانی اسیران را در مورد وضعیت جنگ، نیروهای ایرانی، و حتی سرنوشت مبهم خودشان، افزایش می‌دادند.

مورد دیگری که می‌توان به عنوان مقوله در نظر گرفت، تجربه گوشه‌گیری بود. البته چنان‌که پژوهش بهرامی احسان و دادستان (۱۳۷۸) نشان می‌دهد، در میان ایرانیان مانند اسیران سایر جنگ‌ها و کشورها این تجربه‌های روانی احساس نشده است، اما نمونه‌هایی از گوشه‌گیری به چشم می‌خورده است.

یکی از موارد خاصی که کمتر به آن پرداخته شده است، تجربه‌های زنانۀ اسارت است؛ تجربه‌هایی که ترس دائمی از مورد تجاوز قرار گرفتن و ترس از آبرو را برای آن‌ها به همراه داشته است. معصومه می‌گوید: «با هم قرار گذاشته بودیم، اگر اتفاقی بیفتد، همدیگر را خفه کنیم». البته از سوی دیگر، مردان اسیر ایرانی نیز نوعی نگرانی دائمی در مورد حضور این زنان در اردوگاه‌های عراقی داشتند. حاج آقا ابوترابی در قسمتی به معصومه و همراهانش می‌گوید: «برادران خواستند از شما پرسیم که اگر تعرضی به شما شده است، به ما بگویید تا همین‌جا تکلیفمان را با این‌ها روشن کنیم. ما برای دفاع از ناموسمان آمدیم».

نیروهای ایرانی، تجربه‌های مثبتی نیز داشته‌اند. مواردی همچون حس تعلق به یکدیگر، همکاری و همبستگی، و ایثار و همدردی از جمله این موارد است. این موارد از جلوه‌هایی است که در تمام طول جنگ مشاهده شده است و در دوران اسارت نیز نمودهای زیادی دارد. در این شرایط، این همبستگی در حقیقت، ناشی از چارچوب باوری و شناختی آن‌ها بوده است که در احساس نزدیکی به خداوند و حالت‌های معنوی آن‌ها و همچنین باور به برحق بودن نظام اسلامی ایران و امام خمینی و حس مسئولیت در مورد آن، جلوه‌گر است. به عبارت دیگر، در این شرایط، روح جمعی افراد، قوت بیشتری یافته و در پی آن، شاهد افزایش همبستگی اجتماعی آن‌ها هستیم و تجربه‌هایی همچون ایثار و همدردی و... نیز سازوکارهایی هستند که کمک می‌کنند تا این همبستگی اجتماعی به گونه‌ای عینی تحقق یابد.

۴-۵. سیاست‌های خصمانه

رفتارهای دوگانه همراه با پنهان‌کاری و ظاهرسازی نیروهای بعثی که در خاطرات اسیران به چشم می‌خورد، پژوهشگر را به سوی مقوله‌بندی این مصداق‌ها با عنوان «سیاست‌های خصمانه» رهنمون می‌کند. قطع پای اسیران مجروح، بدون دلیل پزشکی و رضایت گرفتن از اسیران برای این اقدام، دروغ‌پردازی و مقصر جلوه دادن اسیران در هرگونه کشتار و اعمال غیرانسانی و ارائه گزارش‌های نادرست به نیروهای صلیب سرخ و مردم عراق، در مقوله ظاهرسازی و فریب افکار عمومی جای می‌گیرند. آن‌ها به حمایت افکار عمومی مردم عراق و همه جهانیان نیاز داشتند تا بتوانند جنگ نابرابری را که علیه ایران آغاز کرده بودند، به پایان برسانند و کنترل شرایط داخلی و خارجی خود را حفظ کنند. نیروهای بعثی با کنترل شدید و امنیتی و همچنین گماردن جاسوس و تجسس در امور اسیران، سعی در به دام انداختن مهره‌های اصلی و شناسایی روحانیون، پاسداران و فرماندهان داشتند. بعثی‌ها تا حد توان تلاش کردند تا اسیران ایرانی را به خود جلب کنند و در نهایت، توانستند از بین افراد کم‌طاقت، عده انگشت‌شماری را به خود جلب کنند، اما رفتار وحشیانه نگهبانان نه تنها هیچ نقطه دل‌خوشی‌ای برای کسی باقی نگذاشته بود، بلکه ذهنیت اسیران را نیز در مورد نیروهای بعثی به شدت آزرده و بدگمان کرده بود؛ بنابراین، برای جذب اسیران از حربه دیگری استفاده کرده و برای جذب آن‌ها به سازمان مجاهدین خلق تلاش کردند. بررسی این خاطرات نشان می‌دهد که از جمله اقدامات سازمان مجاهدین خلق در میان اسیران ایرانی عبارت بودند از:

- تلاش برای جذب نیرو: سازمان مجاهدین خلق برای تأمین نیرو نیاز شدیدی به ایرانیان مخالف نظام جمهوری اسلامی ایران داشت تا آن‌ها را در برنامه آتی خود که انجام عملیات نظامی در خاک ایران بود، شرکت دهد؛ بنابراین، به اسیران ایرانی متوسل شد تا با امتیازدهی به آن‌ها و بهره‌برداری از اوضاع نامناسب روحی بعضی از اسیران، به این مهم دست یابد.

با افزایش فشارهای روحی و جسمی واردشده بر اسیران ایرانی، آن‌ها به هدفشان نزدیک می‌شدند، ولی اسیران ایرانی با شناخت دقیق خیانت آن‌ها به ملت ایران و آلوده دانستن دستانشان در کشتار وحشیانه مردم شهرهای ایران در انواع ترورها و بمب‌گذاری‌ها، نه تنها جذب آن‌ها نشدند، بلکه در بسیاری از موارد با سر دادن شعار علیه این گروه، آن‌ها را از اردوگاه‌ها بیرون کردند. با این حال، تعداد اندکی نیز به منظور فرار از موقعیت وخیم اردوگاه‌ها و تنگناهای سخت روحی و جسمی با آن‌ها همکاری کردند. «بیشتر بچه‌هایی که به گروهک منافقین [مجاهدین خلق] پناهنده می‌شدند، فقط و فقط قصدشان این بود که از شر آن اردوگاه خلاص شوند و روزی هم بتوانند از چنگال خود منافقین [مجاهدین خلق] فرار کنند و برگردند ایران».

- اجرای برنامه سخنرانی گروه مجاهدین خلق در جمع اسیران: از برنامه‌های مهم گروه مجاهدین خلق، فرستادن نیروهای توانمند خود برای سخنرانی، به اردوگاه‌ها به منظور معرفی آرمان‌های سازمان مجاهدین خلق بود. همچنان‌که عباس می‌گوید: «عناصر این گروه‌ها، همیشه از طریق رادیو، و از طریق ارسال کتب و نشریات به اردوگاه‌های اسیران، برای جذب نیرو و تبلیغات می‌کردند».

این سازمان با بزرگ‌نمایی مشکلات ناشی از جنگ در ایران و ارائه اطلاعات نادرست و دروغ درباره آینده کشور، ابتدا اسیران را ناامید می‌کرد و سپس، زمینه‌های تبلیغ برای پناهندگی و جذب نیرو به سازمان را در بین اسیران فراهم می‌آورد.

مدیریت آگاه فرهنگی اسیران با اطلاع از این حربه، برای جلوگیری از برپایی این نوع سخنرانی‌ها در اردوگاه‌ها بسیار تلاش می‌کرد.

برخورد شدید لفظی و حتی فیزیکی اسیران با سرکرده گروه مجاهدین خلق به نام مهدی ابریشمچی و مورد ضرب‌وشتم قرار دادن او در مقابل نگهبانان عراقی به‌رغم به‌جان خریدن شکنجه‌های عمومی، این روش را ناکارآمد و تلاش گروه مجاهدین خلق را ناکام می‌گذاشت. همان‌گونه که عباس درباره تجربه حمله‌اش به ابریشمچی می‌گوید: «من شاه‌رگ گردنش را هدف گرفته بودم، ولی او یک‌آن، صورتش را برگرداند... چاک بزرگی روی صورتش پیدا شد و خون جهید بیرون».

- مشارکت در شکنجه اسیران ایرانی: منافقین برای انجام تسویه حساب‌های سازمانی با افراد اسیری که در پایداری اسیران دیگر مؤثر بودند، آن‌ها را در مقابل دیدگان نگهبانان عراقی شکنجه داده و به آن‌ها بسیار توهین می‌کردند. اگر عراقی‌ها در هنگام شکنجه، اسیران را برهنه نکرده بودند، گروه مجاهدین خلق در نهایت توهین به اسیران، این کار را نیز انجام می‌دادند.

- تبلیغ آرمان‌های سازمان: گروه مجاهدین خلق به منظور جذب نیرو و انتشار افکار و آرمان‌های سازمان، تصویرهای مسعود و مریم رجوی (سران گروه مجاهدین خلق) را در بعضی اردوگاه‌ها نصب کرده و نشریه ارگان مجاهدین خلق ایران را نیز پخش می‌کردند. بخش مهمی از نشریه «مجاهد»، مربوط به انتشار اخبار کذب درباره اوضاع سیاسی-نظامی ایران بود که با هدف ایجاد دل‌سردی و ناامیدی اسیران انجام می‌شد. اجبار به گوش دادن برنامه‌های رادیو و تلویزیونی گروه مجاهدین خلق که از رادیو و تلویزیون عراق پخش می‌شد، بخش دیگری از فعالیت‌های آن‌ها در اسارت به‌شمار می‌آمد. علاوه بر این، پخش صدای این دو برنامه از بلندگوهای اردوگاه و آسایشگاه‌ها، گونه دیگری از تبلیغ آرمان‌های سازمان بود.

- چاپ نشریه‌ها: چاپ نشریه‌های متنوع، با کیفیت چاپ و کاغذ اعلا و پخش وسیع و اجباری

آن در اردوگاه‌های اسیران ایرانی از برنامه‌های دیگر گروه مجاهدین خلق در نبرد روانی خود علیه نیروهای رزمنده ایرانی بود.

۴-۶. سازوکارهای مقابله با بحران

اسیران ایرانی در شرایط و محیطی قرار گرفته بودند که از نظر رفاهی، امنیتی، تغذیه و درمان، بسیار نامساعد بود و علاوه بر این، مجبور بودند هر روز و شب و در هر ساعت، انواع گوناگون آزارها و خشونت‌های جسمی، روانی و جنسی را تحمل کنند و در پی همه این شرایط، به بیماری‌هایی نیز مبتلا شده بودند. آن‌ها مجبور بودند این وضع را برای چندین سال تحمل کنند و چنان‌که گفتیم، خود نیز از پایان این دوران اطلاعاتی نداشتند. همه این مسائل باعث شد که آن‌ها سازوکارهایی را به کار گیرند تا تحمل این شرایط دشوار را برایشان راحت‌تر کند.

اورسانو و راندل، از پژوهشگران برجسته این حوزه، بر این نظرند که به‌کارگیری این سازوکارها در شرایط اسارت مشاهده می‌شود (اورسانو و راندل، ۱۹۹۵). پژوهش بهرامی احسان و دادستان (۱۳۷۸) نیز نشان می‌دهد که اسیران ایرانی با به‌کارگیری برخی گونه‌های خاص از سازوکارهای مقابله، توانسته‌اند نسبت به اسیران سایر جنگ‌ها و کشورها، راحت‌تر با شرایط اسارت سازگار شوند.

تحلیل محتوای خاطرات نشان داد که به‌طورکلی، سه دسته سازوکار، مورد استفاده اسیران بوده است. سازوکارهای ارتباطی، دسته نخست هستند. ناآگاهی از وضعیت جنگ، خانواده و ایران و همچنین کنترل‌های شدید باعث شد که اسیران به روش‌های ارتباطی ای همچون مورش و تبادل اخبار و نام‌های مهم در قالب آواز، جاسازی اخبار مهم زیر ظرف غذا و لابه‌لای سبزی‌ها و یادداشت‌نویسی بر روی کاغذهای دورریز، روی آورند. آن‌ها برای سازگاری یافتن با شرایط نامساعد محیطی نیز از سازوکارهایی مانند استفاده از جلد پودر لباسشویی به‌عنوان کاغذ، استفاده از لباس‌های کهنه به‌عنوان نخ، به‌کارگیری خمیر نان برای بستن درزهای سلول و... بهره می‌بردند و درنهایت، مهم‌ترین سازوکارها، سازوکارهای روانی بودند. فعالیت‌هایی مانند خندیدن و شوخی کردن، سرود خواندن، تداعی خاطرات گذشته و حتی امور منفعلانه‌ای مانند خوابیدن برای غلبه بر شرایط غیرقابل تحمل و به‌نوعی فراموش کردن آن، استفاده می‌شد. علاوه بر این، توسل، دعا و زنده نگه داشتن عیدها و مراسم مذهبی نیز به‌نوعی درتناسب با روحیه مذهبی و باورهای آن‌ها می‌توانست بار اسارت را با نزدیکی به معنویت، کاهش دهد. علاوه بر این موارد، یاد دادن و یاد گرفتن قرآن، ورزش‌های رزمی و یا زبان‌های دیگر نیز با سرگرم کردن آن‌ها به‌لحاظ فکری و عملی، از ایجاد افسردگی و سایر بیماری‌های روحی جلوگیری می‌کرد.

بحث و نتیجه گیری

مقاله حاضر با هدف مطالعه تجربه اسارت رزمندگان زن و مرد ایرانی در زندان‌ها و اردوگاه‌های رژیم بعث عراق انجام شد. به این منظور، دو کتاب از مجموعه خاطره‌های اسیران، تحلیل محتوای کیفی شدند. به نظر می‌رسد تجربه‌هایی که در این مطالعه، واکاوی و تحلیل شدند، می‌توانند در قالب یک الگو به شکل زیر جمع‌بندی شوند. البته باید یادآوری کنیم که این بررسی، محدود به خاطره دو نفر است که در قالب کتاب منتشر شده است و به طور طبیعی، نمی‌توان آن را به تجربه اسیران ایرانی به معنای عام آن تعمیم داد، اما در مجموع، با توجه به اینکه خاطرات این اسیران، تنها روایت‌گر تجربه شخصی‌شان نیست، می‌توان جمع‌بندی‌های کلی‌ای در حد برداشت از دو مجموعه خاطرات، ارائه داد. در این دو مجموعه خاطرات، پدیده اسارت برای اسیران ایرانی تا حد زیادی به عنوان ادامه مقاومت و مبارزه و در واقع، تلاشی برای شهادت یا آزادی تعریف شده بود. شرایطی مانند تعارض مکانی، خشونت‌های جسمی و روانی، سیاست‌های خصمانه و بیماری‌ها، زمینه‌ساز وضعیت سخت و ناگواری برای آن‌ها شده بود، اما این عوامل، هنگامی که در کنار باورهای دینی و اعتقادات نیروهای ایرانی قرار می‌گیرد، نوع کنش اسیران ایرانی را به گونه‌ای رقم می‌زند که نمونه‌های آن کمتر در سایر موارد مشابه دیده شده است.

باید اضافه کنیم که رهنمودهایی که افرادی مانند آقای ابوترابی داشته‌اند و اطاعت نیروهای ایرانی از آن‌ها نیز در تعیین نوع کنش آن‌ها تأثیر مداخله‌ای داشته است. راهبردهای کنش آن‌ها منفعلا نه نبوده است، بلکه به کارگیری سازوکارهای ارتباطی، سازوکارهای مقابله با محدودیت‌های رفاهی و سازوکارهای مقابله با محدودیت‌های روانی، همگی برای مقابله با وضع دشوار زمینه‌ای اتخاذ شده بودند. علاوه بر این، رفتارهای مخاطره‌آمیز و تقابل جویانه اسیران با گروه مجاهدین خلق و نیروهای بعثی نیز در همین راستا قرار می‌گیرد. مطالعه هرن (۲۰۱۱) نیز به کارگیری برخی از این سازوکارها را در میان اسیران جنگ نشان می‌دهد.

پیامدهایی که شرایط اسارت داشته و جراحات‌ها و شکنجه‌هایی که بر بدن اسیران وارد می‌شد، گاهی آن‌ها را ناشنوا، نابینا و یا فلج می‌کرد که نتیجه این شرایط، بازاندیشی در شیوه زندگی (مثلاً شیوه زندگی به عنوان یک فرد نابینا) و بدن آن‌ها بود.

یکی از نکته‌های مورد توجه این مطالعه، تجربه‌ای بود که زنان (زنانی که در این مجموعه خاطرات از آن‌ها نام برده شده است) از اسارت داشته‌اند. باید اذعان داشت که نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که در نتیجه اسارت، تغییر ژرفی در خویشتن زنانه زنان ایجاد شد. زنانی که نسبت به مردان، تمایل بیشتری به تنوع‌بخشی در پوشش، محیط زندگی و نحوه آرایش خود دارند، در شرایطی بودند که دو سال با یک لباس مندرس و تکراری در محیطی مردانه، کثیف، و ساده زندگی

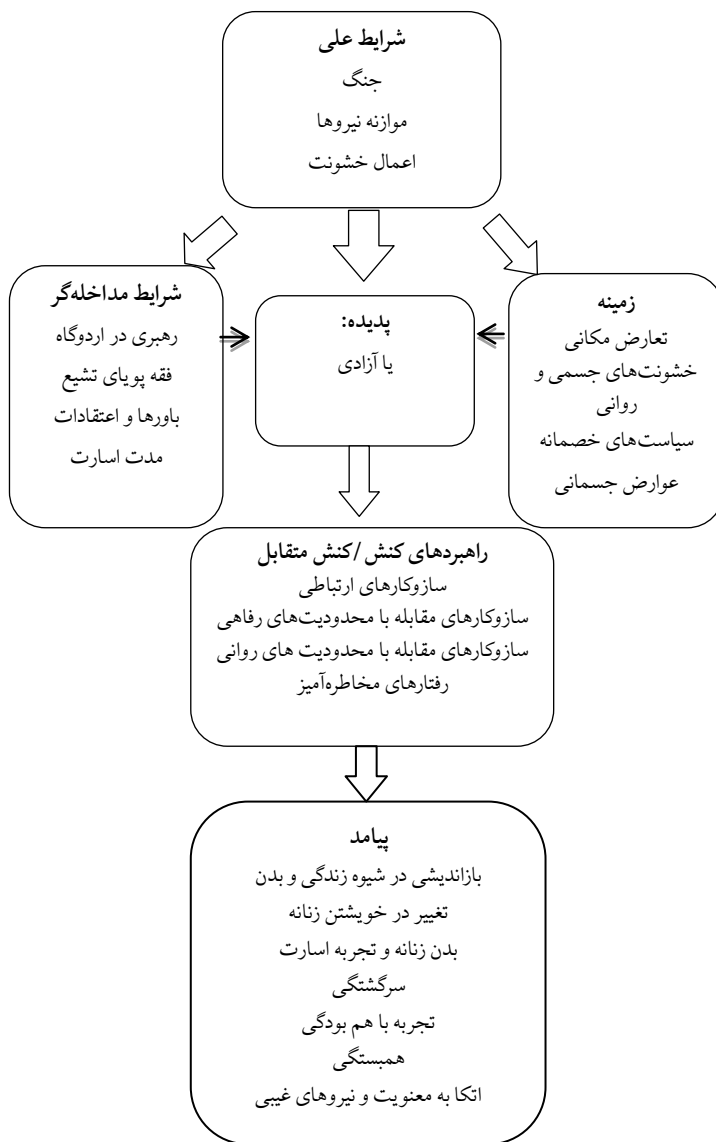
کردند و شرایط بهداشتی و وجود جانوران موذی باعث شد که از موهای خود - که از اصلی ترین اجزای زیبایی یک زن است - بگذرند و آن را شبیه مردان بتراشند و اگر جانوران موذی، سگ و... وارد حریم آن‌ها می‌شد، مانند گذشته از آن ترسند و خودشان را شجاع نشان دهند. بدن زنانه زنان باید به گونه‌ای قوی و مردانه ظاهر می‌شد که اندک نگاهی را به خود جلب نکند. آن‌ها مجبور بودند در مورد خواسته‌های زنانه، بیماری‌های زنان و عملکرد فیزیولوژیک خود سکوت کنند و هیچ‌گونه امکانات و لوازم اضافه بر مردان طلب نکنند و یا با همان کابل و مش و لگدی کتک بخورند که یک مرد می‌خورد. به عبارت دیگر، آن‌ها با تغییر شرایط اجتماعی، ویژگی‌ها و صفت‌هایی را که در جامعه‌پذیری جنسیتی با آن‌ها خو گرفته بودند، تغییر دادند؛ تغییری که از یک سو آن‌ها را در تجربه بسیاری از شرایط دشوار اسارت، همانند مردان می‌ساخت، ولی در عین حال، در برخی موارد، مانند نحوه و میزان پوشش، همچنان قیده‌های زنانگی خاص آن‌ها را حفظ می‌کرد.

یکی دیگر از پیامدهایی که در اسارت در بین تمام اسیران و به ویژه زنان وجود داشت، یک نوع حس سرگشتگی بود که در طول اسارت با این حس، خوابیده و بیدار می‌شدند و زندگی می‌کردند. نگرانی‌های پایایی و ترس دائمی از آینده و امنیت، بر این سرگشتگی‌ها دامن می‌زد.

در بین خاطره‌های گفته شده به نظر می‌رسد که یک نوع باهم‌بودگی سازنده در میان اسیران وجود داشته است. اسیران از گروه‌های ناهمگنی تشکیل شده بودند؛ از استاد دانشگاه و حوزه و وزیر و پزشک گرفته تا کارگر و کارمند و بی‌سواد و...، اما همبستگی موجود بین آن‌ها این محیط نامتجانس را به فرصتی برای آموزش و تحصیل علم و فراگیری قرآن و علوم و زبان‌های زنده دنیا تبدیل کرده بود. علم و هنر اسیران در اردوگاه به گونه‌ای مخفیانه به اشتراک گذاشته می‌شد. از باغچه به عنوان تخته‌سیاه استفاده می‌شد و در حمام، فنون رزمی را تمرین می‌کردند. هرچند بسیاری از همین کارها، بهانه‌ای به بعضی‌ها می‌داد تا اسیران را شکنجه کنند. در ادامه این باهم‌بودگی، نوعی همبستگی را در بین اسیران یاد شده در کتاب‌ها می‌توان ملاحظه کرد. قرار گرفتن اسیران در شرایطی که خود را اقلیتی تحت ظلم و ستم در برابر نیروهای عراقی احساس می‌کردند، منجر به پیوند یافتن بیشتر آن‌ها با یکدیگر و همبسته شدنشان می‌شد.

اسیران در تمام لحظه‌ها، هنگام شکنجه‌ها، در زمان گرسنگی و هنگام ترس و... خود را بیش از هر زمان دیگری به خدا و امامان شیعه نزدیک می‌دانستند و با توکلی عمیق، آیه و جعلنا... را زمزمه می‌کردند. عباس می‌گوید، حاضر تمام زندگی‌ام را بدهم، اما یک لحظه از معنویت دوران اسارت را به دست آورم و در جایی معصومه می‌گویند، داریم به خدا نزدیک می‌شویم.

نمودار شماره (۱). الگوی تجربه اسارت

منابع

- آباد، معصومه (۱۳۹۳). من زنده‌ام. تهران: بروج.
- ایمان، محمدتقی و نوشادی، محمدرضا (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کیفی، پژوهش، ۲، ۴۴-۱۵.
- بهرامی احسان، هادی؛ و دادستان، پریشان (۱۳۷۸). روان‌شناسی اسارت: شرایط کنونی و دورنمای آتی، مجله مدرس علوم انسانی، ۲، ۹۶-۸۵.
- پرستش، شهرام؛ و جان‌نثاری، عباس (۱۳۹۰). روایت جنگ ایران و عراق در رمان. فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۴(۲)، ۵۶-۲۱. doi: 10.7508/ijcr.2011.14.002
- جمشیدی‌ها، غلامرضا؛ و حمیدی، نفیسه (۱۳۸۶). تجربه زنانه از جنگ، زن در توسعه و سیاست، ۵(۲)، ۱۰۸-۸۱.
- حسینی، علی‌اکبر (۱۳۶۹). حقوق اسیران جنگی (۲)؛ انگیزه‌های پیدایش اسارت. درس‌هایی از مکتب اسلام، ۲، ۴۲-۳۶.
- ضیایی بیگلری، محمدرضا (۱۳۶۶). حقوق جنگ و رفتار با اسیران جنگی. مجله حقوق بین‌المللی، ۸، ۱۸۸-۱۵۷.
- عاکف، سعید (۱۳۸۸). حکایت زمستان (چاپ هفدهم). مشهد: انتشارات ملک اعظم.
- فلاح، نسرین (۱۳۹۲). تجربه دوگانه زنان از جنگ. فصلنامه ادبیات پایداری، ۵(۹)، ۲۶۴-۲۳۹.
- کریمی‌نیا، رضا؛ سلیمی، سیدحسین؛ و مجدیان، محمد (۱۳۸۶). بررسی افسردگی در گروهی از اسرای جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، فصلنامه طب نظامی، ۳، ۱۸۷-۱۷۹.
- گنجی، فروزان (۱۳۸۱). بررسی وضعیت بیماری‌ها در آزادگان استان چهارمحال و بختیاری قبل و بعد از اسارت. فصلنامه طب نظامی، ۳، ۱۷۳-۱۶۹.
- موحد مجد، مجید؛ نیک‌نجات، زینب؛ و عباسی شوازی، محمدتقی (۱۳۹۴). بازنمایی مناسک محرم در رسانه‌های غرب؛ تحلیل نشانه‌شناختی عکس‌های پایگاه عکاسی توتالی کول پیکس با موضوع محرم و عاشورا. فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۸(۳)، ۵۹-۳۱. doi: 10.7508/ijcr.2015.31.002
- میرزایی، خلیل (۱۳۸۸). پژوهش، پژوهشگری و پژوهش‌نامه نویسی. تهران: جامعه‌شناسان.
- Duhaime's Law Dictionary, (n.d.). *Prisoner of War*. Retrieved from <http://www.duhaime.org/LegalDictionary/P/PrisonerofWar.aspx>
- Horn, K. (2011). "Stalag Happy": South African prisoners of war during World War Two (1939-1945) and their experience and use of humour. *South African Historical Journal*, 63(4), 537-552. doi:10.1080/02582473.2011.627374
- Hsieh, H.-F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288. doi:10.1177/1049732305276687
- Hunt, S. C., Orsborn, M., Checkoway, H., Biggs, M. L., McFall, M., & Takaro, T. K. (2008). Later life disability status following incarceration as a prisoner of war. *Military Medicine*, 173(7), 613-618. doi:10.7205/milmed.173.7.613

- Jacques, J. (2016). Where nothing happened. *Social & Legal Studies*, 26(2), 230-248. doi:10.1177/0964663916661875
- King, D. W., King, L. A., Park, C. L., Lee, L. O., Pless Kaiser, A., Spiro, A., ... Keane, T. M. (2014). Positive adjustment among American repatriated prisoners of the Vietnam War. *Clinical Psychological Science*, 3(6), 861-876. doi:10.1177/2167702614554448
- Maiocco, G., & Smith, M. J. (2016). The experience of women veterans coming back from war. *Archives of Psychiatric Nursing*, 30(3), 393-399. doi: 10.1016/j.apnu.2016.01.008
- Mattocks, K.M., Haskell, S.G., Krebs, E.E., Justice, A.C., Yano, E.M., & Brandt C. (2012). women at war: Understanding how women veterans cope with combat and military sexual trauma. *Social Science & Medicine*, 74(4), 537-545. doi: 10.1016/j.socscimed.2011.10.039
- Muzaini, H., & Yeoh, B.S.A. (2005). Reading representations of women's war experiences in the Changi Chapel and Museum, Singapore. *Geoforum*, 36 (4), 45-476. doi: 10.1016/j.geoforum.2004.07.011
- Nincic, M., & Nincic, D. J. (2002). Race, gender, and war. *Journal of Peace Research*. 39(5) 547-568. doi: 10.1177/0022343302039005003
- Solomon, Z., Tsura, N., Levinb, Y., Uzielc, O., Lahavc, M., & Ohryd, A. (2017). The implications of war captivity and long-term psychopathology trajectories for telomere length. *Psychoneuroendocrinology*, 81, 122-128. doi: 10.1016/j.psyneuen.2017.04.004
- Tuck, H., & John, J. (2005). Medical management of Iraqi enemy prisoners of war during operation telic. *Journal of Military Medicine*, 170, 177-182. doi: 10.7205/MILMED.170.3.177
- Ursano, R. J., & Rudell, J. (1995). The prisoner of war. In: *War Psychiatry* (pp: 455-431). Virgins, United States: Office of the Surgeon General at TMM Publications. (Original work published in 1990)

